

Vrijheid en gelijkheid in het onderwijs in Nederland:

Wenselijke uitgangspunten volgens burgers

Remmert Daas

Isolde de Groot

Laura Hendrick

Doret de Ruyter

Universiteit voor Humanistiek & Universiteit van Amsterdam

UNIVERSITEIT
VAN AMSTERDAM

Colofon

Deze studie is uitgevoerd door een consortium gevormd door de Universiteit voor Humanistiek en de Universiteit van Amsterdam, afdeling Pedagogische en Onderwijswetenschappen. Voor de gegevensverzameling is gebruik gemaakt van paneldata van Ipsos I&O.

Het onderzoek is mede gefinancierd door de Vereniging Openbaar Onderwijs (VOO) en VOS/ABB.

Bij vermelding van dit rapport kan gerefereerd worden aan:

Daas, R., de Groot, I., Hendrick, L., & de Ruyter, D. (2024). *Vrijheid en gelijkheid in het onderwijs in Nederland: Wenselijke uitgangspunten volgens burgers*. Universiteit voor Humanistiek & Universiteit van Amsterdam.

1. Inleiding

Dit rapport beschrijft de resultaten van een onderzoek naar de opvattingen van burgers over het openbaar en bijzonder onderwijs. Kenmerkend aan het Nederlandse onderwijs is het duale bestel van openbare en bijzondere scholen. De overheid dient te zorgen dat er openbare scholen zijn en burgers hebben de grondwettelijke vrijheid om een bijzondere school te stichten. Openbare en bijzondere scholen ontvangen gelijke financiering vanuit de overheid. De vrijheid van richting betekent bovendien dat bijzondere scholen vrijheden hebben om uitdrukking te geven aan de grondslag van de school. De overheid draagt stelselverantwoordelijkheid voor het gehele onderwijs. Dit alles is neergelegd in Grondwet artikel 23.¹ De grondwettelijke vrijheden van scholen en de stelselverantwoordelijkheid van de overheid kunnen echter op verschillende manieren geïnterpreteerd worden, en politieke meningsvorming en besluitvorming spelen daarin een belangrijke rol (cf. Mentink et al., 2021; Van der Steen et al., 2016). Daarbij lijkt er ook een spanning te zijn tussen twee fundamentele waarden, namelijk tussen vrijheid en gelijkheid (cf. Levin & Belfield, 2003).

Gegeven de verschillende interpretaties en uitwerking die aan gelijkheid en de vrijheden van en in het onderwijs gegeven kunnen worden, is het van belang inzicht te hebben in hoe burgers daarover denken. Immers, onderwijs is een publieke voorziening. Dit

¹ Artikel 23 Grondwet luidt als volgt:

1. Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.
2. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen die onderwijs geven, een en ander bij de wet te regelen.
3. Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, bij de wet geregeld.
4. In elke gemeente en in elk van de openbare lichamen, bedoeld in artikel 132a i, wordt van overheidswege voldoende openbaar algemeen vormend lager onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal openbare scholen. Volgens bij de wet te stellen regels kan afwijking van deze bepaling worden toegelaten, mits tot het ontvangen van zodanig onderwijs gelegenheid wordt gegeven, al dan niet in een openbare school.
5. De eisen van deugdelijkheid, aan het geheel of ten dele uit de openbare kas te bekostigen onderwijs te stellen, worden bij de wet geregeld, met inachtneming, voor zover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.
6. Deze eisen worden voor het algemeen vormend lager onderwijs zodanig geregeld, dat de deugdelijkheid van het geheel uit de openbare kas bekostigd bijzonder onderwijs en van het openbaar onderwijs even afdoende wordt gewaarborgd. Bij die regeling wordt met name de vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze der leermiddelen en de aanstelling der onderwijzers geëerbiedigd.
7. Het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas bekostigd. De wet stelt de voorwaarden vast, waarop voor het bijzonder algemeen vormend middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs bijdragen uit de openbare kas worden verleend.
8. De regering doet jaarlijks van de staat van het onderwijs verslag aan de Staten-Generaal.

rapport heeft daarom als doel inzicht te geven in de opvattingen van burgers over hoe wenselijk zij de vrijheden van scholen en het belang van gelijkheid in het onderwijs vinden.

1.1. Achtergrond en onderzoeksvragen

In de Nederlandse samenleving en politiek wordt regelmatig intensief gedebatteerd over het onderwijsstelsel en de functies of doelen van het onderwijs (bijvoorbeeld in de jaren '90 over de pedagogische taak van de school naar aanleiding van het voorstel van minister Ritzen en in meer algemene zin over de kwalificerende, socialiserende en persoonsvormende functies van onderwijs, zie Biesta, 2012). Centrale thema's in het debat zijn recent onder andere het tegengaan van ongelijkheden in het onderwijs, het versterken van burgerschapsvorming, en het verhelderen (en mogelijk herzien) van de huidige vrijheden en verantwoordelijkheden van scholen, zoals vastgelegd in artikel 23 van de Grondwet. Deze studie richt zich op het laatste thema, en de relatie tussen de 'vrijheid van onderwijs' en 'gelijkheid'. Ons onderzoek is hiermee complementair aan diverse recent publicaties over de uitwerking van artikel 23 van de Grondwet, zoals het advies van de Onderwijsraad (2021) *Grenzen stellen, ruimte laten* en van het rapport van het SCP *Samen of gescheiden naar school* (Vogels et al., 2021). Het advies van de Onderwijsraad benadrukt dat de vrijheid van onderwijs begrensd wordt door de democratische rechtsstaat. Het rapport van het SCP laat zien dat door een optelsom aan individuele keuzes van schoolbesturen en ouders een gesegregeerd onderwijsaanbod is ontstaan.

Verschillende onderzoekers in Nederland hebben geschreven over de vrijheid van onderwijs, de impact daarvan op het onderwijs, aandachtspunten bij het denken over de vrijheid van – of voor – onderwijs en de leerrendementen van verschillende type scholen (openbaar; confessioneel bijzonder; algemeen bijzonder) in het Nederlandse onderwijsbestel (zie o.a. Biesta, 2021; Breemer et al., 2017; Driessen et al., 2017; Driessen & Merry, 2010; Hermans, 2021; Miedema & De Ruyter, 1999; Miedema & Bertram-Troost, 2008; Onderwijsraad, 2019). In de media wordt daarnaast regelmatig aandacht besteed aan onwenselijke praktijken in het onderwijs die samenhangen met de vrijheid van richting en inrichting. Zo beschrijft NRC Handelsblad (2021) hoe uitgevers van onderwijsmaterialen onder druk van reformatorische schoolbesturen inhouden verwijderen uit lesboeken die niet overeenkomen met de waarden van de school, zoals fantasiefiguren en regenbooggezinnen. Ook werd er in de landelijke pers veel geschreven over het islamitische Cornelius Haga Lyceum en kunnen islamitische scholen überhaupt op veel kritische aandacht rekenen. Tegelijkertijd vragen bestuurders en onderzoekers op het gebied van religieus onderwijs aandacht voor wantrouwen en stigmatiseren van religieuze scholen door media en politiek (zie o.a. Kamphuis, 2020; Metry et al., 2020).

Ondanks eerder onderzoek en vele beschouwingen weten we nog weinig over hoe burgers in Nederland denken over de vrijheden van scholen en het belang van gelijkheid in het onderwijs. In deze studie verkennen wij de denkbeelden van burgers over huidige en wenselijke vrijheden van en gelijkheid in het onderwijs en gaan wij na of die samenhangen

met bepaalde kenmerken van burgers. Hierbij beantwoorden we de volgende onderzoeksvragen:

1. Wat beschouwen burgers als (on)wenselijke vrijheden en verantwoordelijkheden van scholen?
2. Wat vinden burgers van het door wetgeving mogelijk gemaakte onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs?
3. Welke kenmerken van burgers hangen samen met hun opvattingen?

De inzichten die dit onderzoek genereert kunnen eraan bijdragen dat, naast de stem van bestuurders, onderzoekers en politici, ook de visies van burgers meegewogen kunnen worden in discussies over huidige en wenselijke vrijheden en verantwoordelijkheden van scholen in Nederland en de borging hiervan. Inzet van het onderzoek is om een empirische bijdrage te leveren aan de maatschappelijk en politieke discussies over mogelijke en wenselijke ontwikkelingen in beleid en praktijk ten aanzien van het onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs.

1.2. Openbaar en bijzonder onderwijs

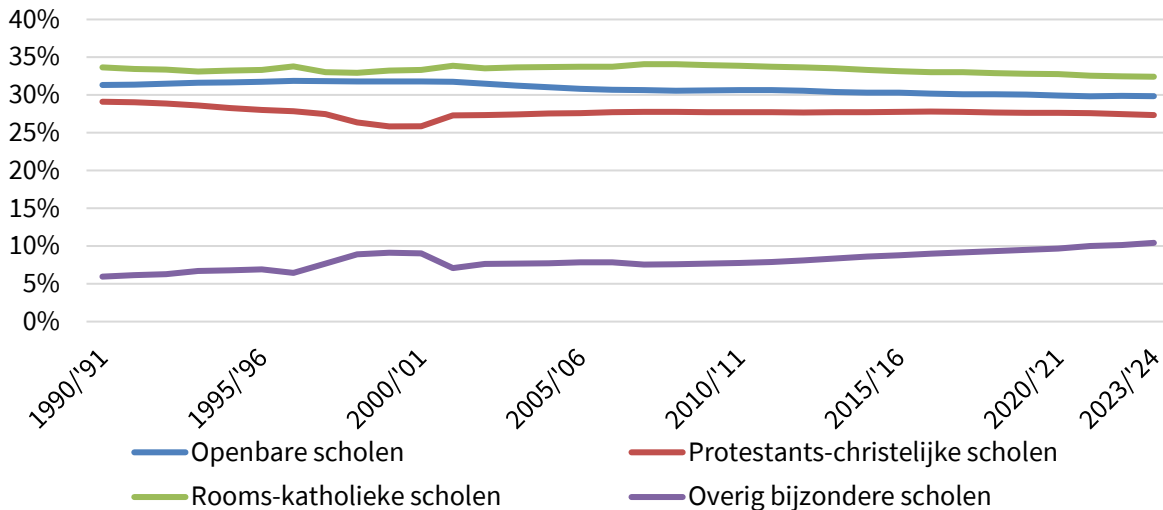
In dit onderzoek zijn wij geïnteresseerd in opvattingen van burgers over vrijheid en gelijkheid in het onderwijs, en willen we mogelijke verschillen in ideeën tussen *groepen* burgers in kaart brengen. Een van de kenmerken die we hebben uitgevraagd in dit kader is de schoolkeuze voor het openbaar of bijzonder onderwijs. Het is daarom relevant om eerst een beeld te schetsen van de verdeling in het aandeel openbaar en bijzonder onderwijs en hoe zich dat de afgelopen decennia ontwikkeld heeft.

In het basisonderwijs is het aandeel leerlingen dat naar een openbare, protestants-christelijke, rooms-katholieke of andere bijzondere school gaat in de laatste decennia nauwelijks veranderd. De eerste drie houden elkaar in balans met elk ongeveer 30 procent van het totaal aantal leerlingen; het aandeel leerlingen dat naar een van de overige typen bijzondere scholen gaat is in 30 jaar gestegen van 6 naar 10 procent (zie Figuur 1.1). In het voortgezet onderwijs is de verdeling na de jaren '90 ook stabiel te noemen, al is ook hier zichtbaar dat het aandeel overige bijzondere scholen iets stijgt en vooral het aandeel leerlingen op rooms-katholieke scholen iets daalt (zie Figuur 1.2). In het voortgezet onderwijs worden elk van de vier categorieën scholen bezocht door ongeveer een kwart van de leerlingen.

Met het aannemen van de Wet 'meer ruimte voor nieuwe scholen' is het sinds 2020 (in het voortgezet onderwijs) en 2021 (in het primair onderwijs) mogelijk om een bijzondere school te stichten die *niet* gebaseerd is op een geloofs- of levensovertuiging. Vooralsnog leidt de wet niet tot fundamentele herziening van het scholenveld (Bulder et al., 2024). Het overgrote deel van bijzondere scholen is nog steeds gebaseerd op een van de eerder geldende wettelijk erkende richtingen. In dit rapport gaat het daarom om de vergelijking

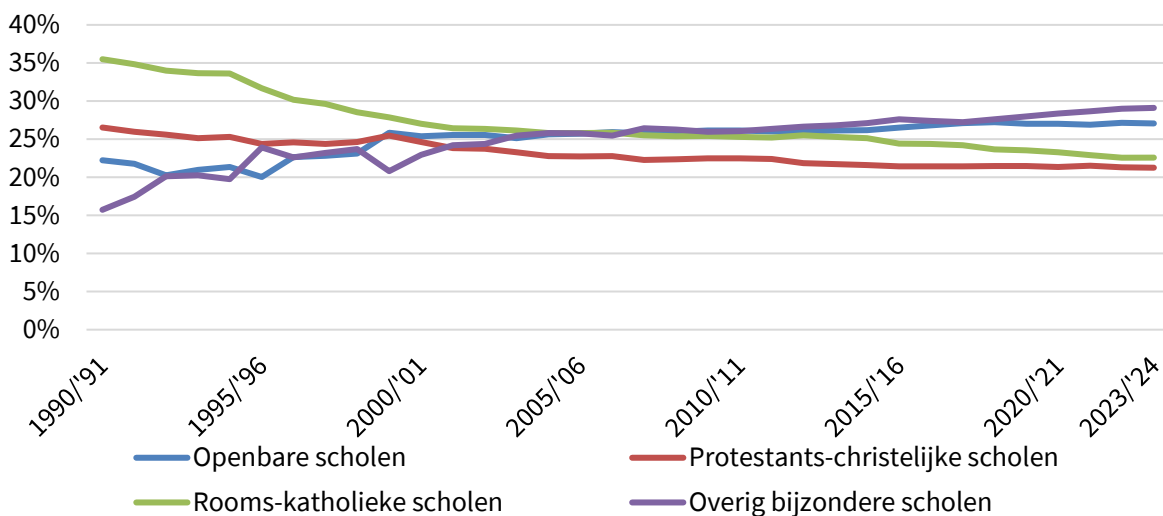
tussen openbaar onderwijs en bijzonder onderwijs dat gebaseerd is op een geloofs- of levensovertuiging.²

Figuur 1.1. Percentages leerlingen per schooltype in het basisonderwijs

Noot. Exclusief speciaal onderwijs. Cijfers afkomstig uit CBS StatLine database.

Figuur 1.2. Percentages leerlingen per schooltype in het voortgezet onderwijs

Noot. Exclusief speciaal onderwijs. Cijfers afkomstig uit CBS StatLine database.

² Het begrip richting, waarop bijzondere scholen gebaseerd moesten zijn bij stichting, is lange tijd opgevat als betrekking hebbend op een godsdienst of levensovertuiging. Dat is echter niet de enige mogelijke interpretatie en bovendien niet geheel volledig. Zo is de richting 'Algemeen bijzonder onderwijs' niet op één godsdienst of levensovertuiging gebaseerd en werd ook deze als erkende richting gezien. In dit rapport volstaan we omwille van eenvoud met het onderscheid tussen openbaar onderwijs dat (nadrukkelijk) niet op een geloofs- of levensovertuiging gebaseerd is en bijzonder onderwijs dat dat juist wel is. Voor meer informatie over interpretaties van het begrip richting, zie bijvoorbeeld Huisman et al. (2011) en Onderwijsraad (2012).

1.3. Onderzoeksopzet

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een cross-sectioneel design met behulp van een online vragenlijst welke is afgenomen onder een landelijk representatief panel.

Steekproef

De vragenlijst is afgenomen onder leden van het I&O Research Panel.³ Dit is een panel van Ipsos I&O met ruim 37.000 leden, waarvan Ipsos I&O actief leden werft om een representatieve steekproef van de Nederlandse samenleving te vormen. Een selectie van het panel is op 11 maart 2024 uitgenodigd om de vragenlijst in te vullen, en dat was mogelijk tot een responsaantal van 1500 bereikt was. Toen er 1647 reacties ontvangen waren is de vragenlijst gesloten. Na verwijderen van niet-ingevulde vragenlijsten (n=93) of onvolledig ingevulde vragenlijsten (n=93) zijn er 1461 volledig ingevulde vragenlijsten die gebruikt worden voor deze rapportage. De vragenlijsten zijn ingevuld tussen 11 en 25 maart 2024.

Een belangrijke vraag is in hoeverre de 1461 respondenten een voldoende representatieve steekproef vormen voor de populatie volwassen Nederlanders. Om daar inzicht in te geven zijn diverse achtergrondkenmerken vergeleken met algemene populatiekenmerken met behulp van data uit de StatLine database van het CBS.⁴ De vergelijkende tabellen zijn opgenomen in Bijlage A.

Ten aanzien van de *leeftijd* van respondenten zien we in de steekproef relatief meer respondenten in leeftijdscategorie 56-65 jaar, en minder in 18-35 jaar. Het betreft een verschil van bijna 10 procentpunt. De andere percentages zijn nagenoeg gelijk en alle leeftijdsgroepen omvatten elk 200 of meer respondenten, waarmee een betekenisvolle vergelijkingen tussen groepen gemaakt kan worden.

Ten aanzien van het *aantal kinderen* dat respondenten aangeven te hebben, lijken zij relatief vaker en meer kinderen te hebben dan gemiddeld in de Nederlandse bevolking. De data zijn niet direct vergelijkbaar, omdat populatiegegevens door CBS per huishouden geteld worden. Het is daarom niet vast te stellen of dit een betekenisvolle afwijking betreft. De verschillende categorieën (zonder kinderen; 1 kind; 2 kinderen; 3 of meer kinderen) omvatten elk circa 200 tot meer respondenten, waarmee betekenisvolle vergelijkingen tussen groepen gemaakt kan worden.

Ten aanzien van de *provincie* waarin respondenten wonen is de spreiding zeer vergelijkbaar met de Nederlandse bevolking. De steekproef bevat relatief minder respondenten uit Noord-Holland (een verschil van 4 procentpunten), maar omdat dit een van de meer dichtbevolkte provincies is zijn ook hier voldoende respondenten aanwezig. Omdat het aantal respondenten in provincies als Flevoland en Friesland lager dan 50 is, maken we in het rapport onderscheid tussen Randstad (de provincies Noord- en Zuid-

³ <https://www.ipsos-publiek.nl/onderzoeksmethoden/io-research-panel/>

⁴ <https://opendata.cbs.nl/StatLine/>

Holland en Utrecht) en de overige provincies, zodat een betekenisvolle vergelijking te maken is.

Ten aanzien van het *opleidingsniveau* van respondenten maken we onderscheid tussen hbo en wo opleidingsniveau en anders. Omdat de steekproef respondenten vanaf 18 jaar omvat zijn respondenten ook gevraagd of zij momenteel een hbo- of wo-opleiding volgen. In dat geval zijn zij meegeteld in de 'hbo of wo'-groep. Wanneer we het percentage respondenten vergelijken met de populatie van 25 tot 90-jarigen die volgens het CBS een hbo-of wo-diploma behaald hebben, zien we een verschil van 7 procentpunten meer hbo of wo in de steekproef. Dat kan verschil kan mede veroorzaakt zijn doordat in de steekproef huidige studenten ook meegenomen zijn in de hbo of wo-groep, maar kan betekenen dat er iets meer hbo- of wo-opgeleiden in de steekproef zitten. Het verschil tussen de steekproef en de populatie is echter beperkt. Beide groepen in de steekproef omvatten ongeveer de helft van de respondenten, waarmee een betekenisvolle vergelijkingen tussen groepen gemaakt kan worden.

Ten aanzien van *politieke voorkeur* is respondenten gevraagd op welke politieke partij zij gestemd hebben bij de Tweede Kamer verkiezingen van 22 november 2023. Wanneer we de percentages per politieke partij bekijken zien we een hoge mate van overeenkomst. Het grootste verschil tussen de steekproef en de verkiezingsuitslag vinden we bij de PVV waar in de steekproef 9 procentpunten minder op gestemd is en GroenLinks/PvdA waar in de steekproef 6 procentpunt meer op is gestemd. In hoeverre deze verschillen een afwijking van het landelijk beeld betekent kan niet gezegd worden, omdat 10 procent van respondenten deze vraag niet beantwoord heeft. Omdat de aantallen per partij klein zijn, gebruiken we de indeling naar progressief en conservatief van het Kieskompas (2023) om partijen samen te voegen. Daarmee vallen BIJ1, Partij voor de Dieren, Volt, GroenLinks/PvdA, D66, Denk, SP en ChristenUnie onder progressief, en NSC, CDA, VVD, SGP, BBB, PVV, FvD, JA21 en BVNL onder conservatief.⁵ In zowel de steekproef als landelijk is het aantal conservatieve stemmers groter, maar in de steekproef is het percentage progressieve stemmers 10 procentpunt lager. Ook hier geldt dat de interpretatie over mogelijke representativiteit van de steekproef bemoeilijkt wordt door het aantal ontbrekende antwoorden. De groepen conservatief en progressief omvatten beide meer dan 500 respondenten, waarmee een betekenisvolle vergelijkingen tussen groepen gemaakt kan worden.

Ten aanzien van *migratieachtergrond* hebben respondenten aangegeven waar zijzelf en hun beide ouders geboren zijn. Gelijk aan het CBS, beschouwen we respondenten die zelf, of waarvan één van beide ouders in het buitenland geboren zijn als zijnde met een

⁵ Vanwege het confessionele karakter van de ChristenUnie zijn de analyses tevens uitgevoerd met de 45 respondenten die op deze partij stemden toegevoegd aan de categorie Conservatief. Dat leverde geen betekenisvolle verandering in de resultaten van de regressieanalyses op met een gemiddelde absolute verandering van regressiecoëfficiënten van 0,008 met een bereik van -0,080 tot 0,061 (zie hoofdstuk 3 en Bijlage B).

migratieachtergrond. De gegevens van het CBS omvatten alle leeftijden, en zijn dus niet rechtstreeks vergelijkbaar. Het percentage respondenten in de steekproef lijkt desalniettemin lager dan in de populatie, maar of dat verschil daadwerkelijk 18 procentpunten is, is niet vast te stellen. De vertegenwoordiging van verschillende migratieachtergronden zijn allen lager in de steekproef. Vanwege de kleine aantallen per migratieachtergrond wordt in dit rapport alleen een vergelijking gemaakt tussen wel of geen migratieachtergrond, omdat van die beide groepen voldoende respondenten zijn om een betekenisvolle vergelijking te maken.

Ten aanzien van *levensbeschouwing of geloofsovertuiging* is het percentage respondenten met of zonder geloofsovertuiging sterk vergelijkbaar met dat van de Nederlandse populatie. De cijfers van het CBS betreffen burgers vanaf 15 jaar. Het is onduidelijk of onder ‘andere geloofs- of levensovertuiging’ dezelfde stromen begrepen worden en of dat kan verklaren dat die percentages verschillen. Wat opvalt is dat in de steekproef het percentage protestants 4 procentpunten hoger ligt, en het percentage islamitisch 5 procentpunten lager dan de cijfers van het CBS. Vanwege het kleine aantal islamitische respondenten worden zij in de analyses toegevoegd aan de groep ‘anders’.⁶ Daarmee omvatten de groepen zonder geloof, rooms-katholiek, protestants, en anders elk circa 200 tot meer respondenten, waarmee een betekenisvolle vergelijkingen tussen groepen gemaakt kan worden.⁷ Met betrekking tot geloofsovertuiging is tevens *frequentie van het bijwonen van geloofsbijeenkomsten* uitgevraagd. Ook hier betreffen de CBS-gegevens burgers vanaf 15 jaar. We maken onderscheid tussen zelden of nooit bijeenkomsten bijwonen, minstens één keer per jaar, minstens één keer per maand en minstens één keer per week. De groep respondenten die aangeeft minstens één keer per maand (maar niet minstens één keer per week) een bijeenkomst bij te wonen is relatief klein, maar deze groep is zowel conceptueel als empirisch onderscheidend van de anderen en daarom als dusdanig meegenomen in de analyses. Het percentage respondenten dat zelden tot nooit een geloofsbijeenkomst bijwoont ligt 7 procentpunten lager dan de cijfers van het CBS.

⁶ Over het relatief kleine aantal respondenten dat aangeeft islamitisch te zijn is nader contact geweest met Ipsos I&O. Zij lieten weten dat het relatief lage aantal vooral te maken heeft met het feit dat niet-Westerse migranten in het algemeen en moslims in het bijzonder minder vaak aan onderzoek meedoen, en derhalve ook ondervertegenwoordigd zijn in panels, en dat dit dus niet te maken heeft met het onderwerp van dit onderzoek.

⁷ Voor de analyses in hoofdstuk 3 zijn reacties van respondenten die meerdere antwoordopties geselecteerd hebben gehercodeerd. Respondenten die meerdere geloven hebben geselecteerd zijn onder ‘anders’ gecodeerd. Respondenten die één geloof in combinatie met geen geloof hebben geselecteerd zijn onder ‘geen geloof’ gecodeerd. Respondenten die in hun geloofs- of levensovertuiging toegelicht hebben, zijn zoveel mogelijk gecodeerd in lijn met hun toelichting (bijvoorbeeld atheïst onder ‘geen geloof’, Boeddhistisch onder ‘anders’).

Vragenlijst

Omdat geen gebruik kon worden gemaakt van een bestaande vragenlijst, is voor dit onderzoek een nieuwe online vragenlijst ontwikkeld en gevalideerd. De vragenlijst is ontwikkeld door de auteurs van dit rapport. Conceptversies zijn besproken met collega-onderzoekers van de Universiteit voor Humanistiek en Universiteit van Amsterdam en met deskundigen van VOO, VOS/ABB en Verus.⁸ Een pilotversie van de vragenlijst is in februari 2024 afgenomen onder 77 deelnemers uit het netwerk van de onderzoekers. De diverse feedbackrondes leidden tot aanscherping van vragen, verwijderen van onduidelijke vragen en aanpassing van de volgorde waarin vragen gesteld werden. Aan de (conceptuele) inhoud van de vragenlijst hoefde niets veranderd te worden.

De definitieve vragenlijst, opgezet in Qualtrics, bestond uit 74 gesloten vragen. De mediaan voor de afnameduur was circa 15 minuten. De vragenlijst omvatte zeven onderdelen. Het eerste onderdeel vroeg respondenten naar hun eigen onderwijsachtergrond en die van hun kinderen als zij die hadden. In het tweede tot zesde onderdeel werden respondenten gevraagd naar hun mening over verantwoordelijkheden die scholen hebben volgens de wet (6 vragen), vrijheden die scholen hebben volgens de wet (5 vragen), verschillen tussen openbaar en bijzonder onderwijs (9 vragen), de rol van scholen bij de ontwikkeling van kinderen (8 stellingen) en vrijheden en verantwoordelijkheden die niet duidelijk in de wet staan (10 vragen). Het zevende onderdeel vroeg respondenten naar achtergrondgegevens zoals in welke provincie zij wonen en in welk land zij en hun ouders geboren zijn. Bij het verzamelen van data over bijzondere persoonsgegevens zoals migratieachtergrond, politieke voorkeur en levensovertuiging, werd de deelnemers de mogelijkheid geboden om deze vragen over te slaan. De andere vragen waren verplicht.

Analyse

Van de vragen in het tweede tot zesde onderdeel is onderzocht in hoeverre deze samen voldoende betrouwbare schalen vormen. Hiervoor zijn allereerst de vragen samengevoegd tot schalen. Omdat vragen niet overgeslagen konden worden zijn er geen ontbrekende antwoorden. Om te beoordelen of vragen voldoende samenhang vertonen is gebruik gemaakt van Cronbach's alfa en Mokken H-coëfficiënt. Vervolgens zijn de items met gelijke weging tot schalen gevormd. De schalen worden in hoofdstuk 3 gebruikt om verschillen tussen burgers naar gelang hun achtergrondkenmerken te duiden. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van multi-pele regressieanalyse, zodat de verschillende achtergrondkenmerken in samenhang meegenomen worden.

In onderdeel 2 werd respondenten gevraagd aan te geven in hoeverre zij verschillende bestaande wetten wenselijk achten. Dit betreft bestaande wetten, waarvan gesteld kan worden dat deze bijdragen aan gelijkheid in de (mogelijke) onderwijservaringen

⁸ Wij bedanken Erik Renkema (Verus) voor zijn waardevolle opmerkingen en suggesties.

van leerlingen. Een voorbeeld is “Alle kinderen moeten naar een openbare school kunnen gaan als zij dit willen, leerlingen met een geloof en leerlingen zonder geloof”. De zes vragen vormen samen de schaal *Wenselijkheid van wetten ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs*. De vragen vormen een voldoende betrouwbare schaal met een Cronbach’s alfa van 0.80 en een Mokken H-coëfficiënt van 0.47.

In onderdeel 3 werd respondenten gevraagd om aan te geven in hoeverre zij verschillende wettelijke vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag wenselijk achten. Dit betreft vrijheden die ook in de media-aandacht hebben gekregen vanwege mogelijke spanning met het gelijkheidsbeginsel. Een voorbeeld is “Bijzondere scholen met een religieuze grondslag mogen (toekomstige) leerlingen weigeren of verwijderen als zij de levensbeschouwelijke kledingseisen van de school niet naleven”. De vijf vragen vormen samen de schaal *Wenselijkheid van vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag*. De vragen vormen een voldoende betrouwbare schaal met een Cronbach’s alfa van 0.80 en een Mokken H-coëfficiënt van 0.64.

In onderdeel 4 werd respondenten gevraagd om aan te geven in hoeverre zij de aspecten van de inrichting van het onderwijs, die betrekking hebben op het bestaan van openbaar onderwijs, bijzonder onderwijs en vernieuwingsonderwijs wenselijk vinden. De schaal *Wenselijkheid van openbare scholen* bestaat uit vier vragen, zoals “Het is goed dat er openbare basisscholen zijn”. De vragen vormen een voldoende betrouwbare schaal met een Cronbach’s alfa van 0.77 en een Mokken H-coëfficiënt van 0.60. De schaal *Wenselijkheid van bijzondere scholen* bestaat uit vier vragen, zoals “Het is goed dat er bijzondere basisscholen met een religieuze grondslag zijn”. De vragen vormen een voldoende betrouwbare schaal met een Cronbach’s alfa van 0.91 en een Mokken H-coëfficiënt van 0.77. De schaal *Wenselijkheid van vernieuwingsonderwijs* bestaat uit twee vragen, waaronder “Het is goed dat er openbare scholen zijn met een pedagogische visie, zoals de Dalton-methode, of een ander soort Vernieuwingsonderwijs”. De vragen vormen een voldoende betrouwbare schaal met een Cronbach’s alfa van 0.93 en een Mokken H-coëfficiënt van 0.91.

In onderdeel 5 werd respondenten gevraagd in hoeverre zij het eens zijn met stellingen over wat in brede zin de pedagogische functie van de school genoemd kan worden. De schaal *Opvattingen over de rol van de school ten aanzien van gelijkheid* bestaat uit vier vragen die gericht zijn op de school als plek om leerlingen in aanraking te laten komen met leraren en leerlingen met verschillende achtergronden, zoals “School is een belangrijke plek voor alle leerlingen, of ze nu een geloof hebben of niet, om te leren hoe ze goed met elkaar kunnen samenleven”. De vragen vormen een voldoende betrouwbare schaal met een Cronbach’s alfa van 0.73 en een Mokken H-coëfficiënt van 0.50. De schaal *Opvattingen over de rol van de school als onderdeel van de geloofsgemeenschap* bestaat uit drie vragen die gericht zijn op de school als plek waar de waarden die gelden in de geloofsgemeenschap waar leerlingen onderdeel van uitmaken bestendigd worden, zoals “School is een belangrijke plek voor leerlingen om te leren leven volgens de normen en

waarden van het geloof van hun ouders/verzorgers”. De vragen vormen een voldoende betrouwbare schaal met een Cronbach’s alfa van 0.80 en een Mokken H-coëfficiënt van 0.62.

In onderdeel 6 werd respondenten gevraagd in hoeverre zij het wenselijk achten dat vrijheden en verantwoordelijkheden van scholen die niet duidelijk zijn vastgelegd, wettelijk geregeld worden. De tien vragen in dit onderdeel zijn *niet* gericht op het meten van een of enkele latente constructen. De resultaten worden daarom in hoofdstuk 2 per vraag gerapporteerd.

1.4. Opbouw van het rapport

In hoofdstuk 2 worden de resultaten per vraag gerapporteerd, waarmee inzicht gegeven wordt in de meningen van burgers over verschillende facetten van onderwijsvrijheid en gelijkheid in het onderwijs. In hoofdstuk 3 wordt in kaart gebracht in hoeverre burgers met verschillende achtergronden verschillen in hun opvatting. De conclusies en implicaties worden in hoofdstuk 4 besproken.

2. Opvattingen van burgers over onderwijsvrijheid en gelijkheid in het onderwijs

In dit hoofdstuk beschrijven we de resultaten van de vragenlijst geordend naar zes onderwerpen, namelijk de schoolkeuze (2.1), de wenselijkheid van wetten om gelijkheid te realiseren (2.2), de wenselijkheid van vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag (2.3), de wenselijkheid van het bestaan van openbare en bijzonder scholen en vernieuwingsonderwijs (2.4), de pedagogische rol van scholen (2.5) en andere zaken rondom gelijkheid en vrijheid die niet wettelijk geregeld zijn (2.6). In elke paragraaf worden de resultaten beschreven, maar nog niet vergeleken of geëvalueerd. In elke paragraaf is ook een figuur opgenomen die de antwoorden van de respondenten in één opslag weergeeft. Per onderwerp worden de vragen gerapporteerd in volgorde van het percentage respondenten dat positief antwoordt; niet de volgorde waarin zij gesteld zijn.

2.1. Schoolkeuze van burgers zelf en voor hun kinderen

Respondenten hebben aangegeven op welk soort basisschool en school voor voortgezet onderwijs zij zelf gezeten hebben. Indien zij aangaven minstens één kind te hebben is hen ook gevraagd voor welk soort school zij voor hun (oudste) kind gekozen hebben of van plan zijn aan te melden. Tabel 2.1.1 laat zien dat de basisschool waar respondenten op hebben gezeten gelijkmatig verdeeld is over openbaar, protestants-christelijk en rooms-katholiek. Voor het voortgezet onderwijs is het percentage openbare scholen relatief hoog. Voor wat betreft de schoolkeuze van ouders voor hun kinderen is het percentage dat kiest voor een openbare school iets hoger. Ook voor het voortgezet onderwijs is het percentage openbare school relatief hoog, al geven relatief veel ouders aan (nog) niet te weten wat de grondslag van de school is of zou zijn.

Tabel 2.1.1. Schoolkeuze van burgers en (verwachte) schoolkeuze voor hun kind

	Openbaar	Protestants	Katholiek	Anders	Weet ik niet
Soort basisschool zelf	33%	33%	34%	2%	1%
Soort vo-school zelf	45%	29%	23%	2%	3%
Soort basisschool kind*	39%	30%	26%	7%	1%
Soort vo-school kind*	49%	23%	13%	3%	13%

Noot. Respondenten konden meerdere opties aankruisen, waardoor percentages tot boven de 100 procent kunnen optellen. * Vraag alleen gesteld aan 892 respondenten met minstens 1 kind.

Vervolgens is aan respondenten gevraagd welke redenen zij hebben voor de schoolkeuze. De resultaten zijn weergegeven in Tabel 2.1.2, op volgorde van hoogste gemiddelde percentage. De afstand tussen huis en school wordt met ruim 60 procent veruit het vaakst als reden genoemd voor de basisschoolkeuze, en ook in de keuze voor een vo-school wordt die door ongeveer 40 procent van respondenten genoemd. Terwijl de eigen keuze van het kind nauwelijks genoemd wordt bij de basisschoolkeuze, speelt de keuze van het kind zelf een belangrijke rol bij de keuze voor een vo-school. De grondslag speelt bij de

basisschoolkeuze meer een rol dan de vo-schoolkeuze. De relevantie van de religieuze of levensbeschouwelijke grondslag van de school lijkt voor kinderen nu minder groot dan toen respondenten zelf een school kozen. Ook lijken respondenten te vinden dat de mening van hun kinderen belangrijker is dan toen zij zelf naar school gingen en zijn de kwaliteit van het onderwijs en/of beoordeling van de onderwijsinspectie en de sfeer op de school en/of veiligheid nu vaker een reden voor de schoolkeuze van hun kinderen dan toen zij zelf een school kozen. Andere redenen worden minder vaak genoemd, al maakt de tabel ook duidelijk dat schoolkeuze op vele redenen kan berusten.

Respondenten die als reden (mede) de optie 'anders' kozen, is gevraagd deze toe te lichten. Onder andere redenen die zij noemen voor de keuze voor de basisschool waar zij zelf heen gingen, wordt vooral genoemd dat zij geen keuze ervoeren, vaak omdat het de enige (passende) school was in hun omgeving. Andere redenen die genoemd worden zijn onder andere dat oudere broers of zussen al naar dezelfde school gingen, dat een van de ouders op de school werkte of dat hun ouders slechte ervaringen hadden op een andere school. Bij de andere redenen voor de keuze van de eigen middelbare school worden veel verschillende redenen genoemd. Naast degene die al genoemd worden voor de basisschoolkeuze zijn dat ook nog dat het op advies of aanwijzing van de basisschoolonderwijzer was en dat de onderwijsniveaus die op de school aangeboden werden een rol speelden.

Ook bij de basisschoolkeuze voor het eigen kind worden andere redenen gegeven. Omdat de standaard antwoordoptie 'openbare grondslag van de school' door een fout ontbrak hebben diverse respondenten die als andere reden genoemd. Andere redenen zijn onder andere dat zij als kind zelf naar dezelfde school gingen, dat zij geen andere keuze hadden of ervoeren, en vanwege schoolkenmerken zoals een Montessori-aanpak of ander onderwijsconcept. Respondenten die bij de keuze voor vo-school voor hun kind 'anders' kozen is niet gevraagd welke reden zij nog meer hadden.

Tabel 2.1.2. Redenen voor schoolkeuze van respondenten toen zij zelf naar school gingen en (verwachte) redenen voor de schoolkeuze voor hun eigen kind

	Keuze basisschool zelf (n=1440*)	Keuze vo-school zelf (n=1440*)	Keuze basisschool kind (n=881)	Keuze vo-school kind (n=771)
Afstand huis tot school	62%	43%	68%	38%
Eigen keuze kind	2%	41%	4%	56%
Religieuze of levensbeschouwelijke grondslag van de school (bv katholiek of islamitisch)	36%	20%	21%	12%
Kwaliteit van het onderwijs en/of beoordeling van de onderwijsinspectie	11%	15%	28%	28%
Sfeer op de school en/of veiligheid (bijvoorbeeld anti-pest beleid)	9%	10%	27%	23%
Vrienden die naar dezelfde school gaan	10%	21%	12%	21%
Klassikaal onderwijs	13%	11%	21%	17%
Schoolgrootte	7%	9%	16%	12%
Openbare grondslag van de school	13%	7%	-**	8%
Anders	7%	11%	11%	6%
Klasgrootte	4%	4%	11%	7%
Mogelijkheden extra ondersteuning, extra activiteiten (extra curriculaire activiteiten) en/of tweetalig onderwijs	2%	5%	7%	8%
Mening van andere mensen	2%	4%	5%	6%
Nieuwere vormen van vernieuwingsonderwijs	1%	1%	5%	3%
Weet ik niet	5%	4%	0%	1%
Traditioneel vernieuwingsonderwijs	1%	1%	4%	2%
Mening van grootouders	1%	1%	1%	0%
Kosten van de school	0%	1%	0%	0%

Noot. Respondenten konden meerdere opties aankruisen, waardoor percentages tot boven de 100 procent optellen. * De vraag naar redenen voor basisschoolkeuze is niet gesteld aan respondenten die aangaven buiten Nederland op school te hebben gezeten of thuisonderwijs hebben gehad. ** De antwoordoptie 'Openbare grondslag van de school' ontbrak abusievelijk tussen de antwoordmogelijkheden voor de basisschoolkeuze voor het kind.

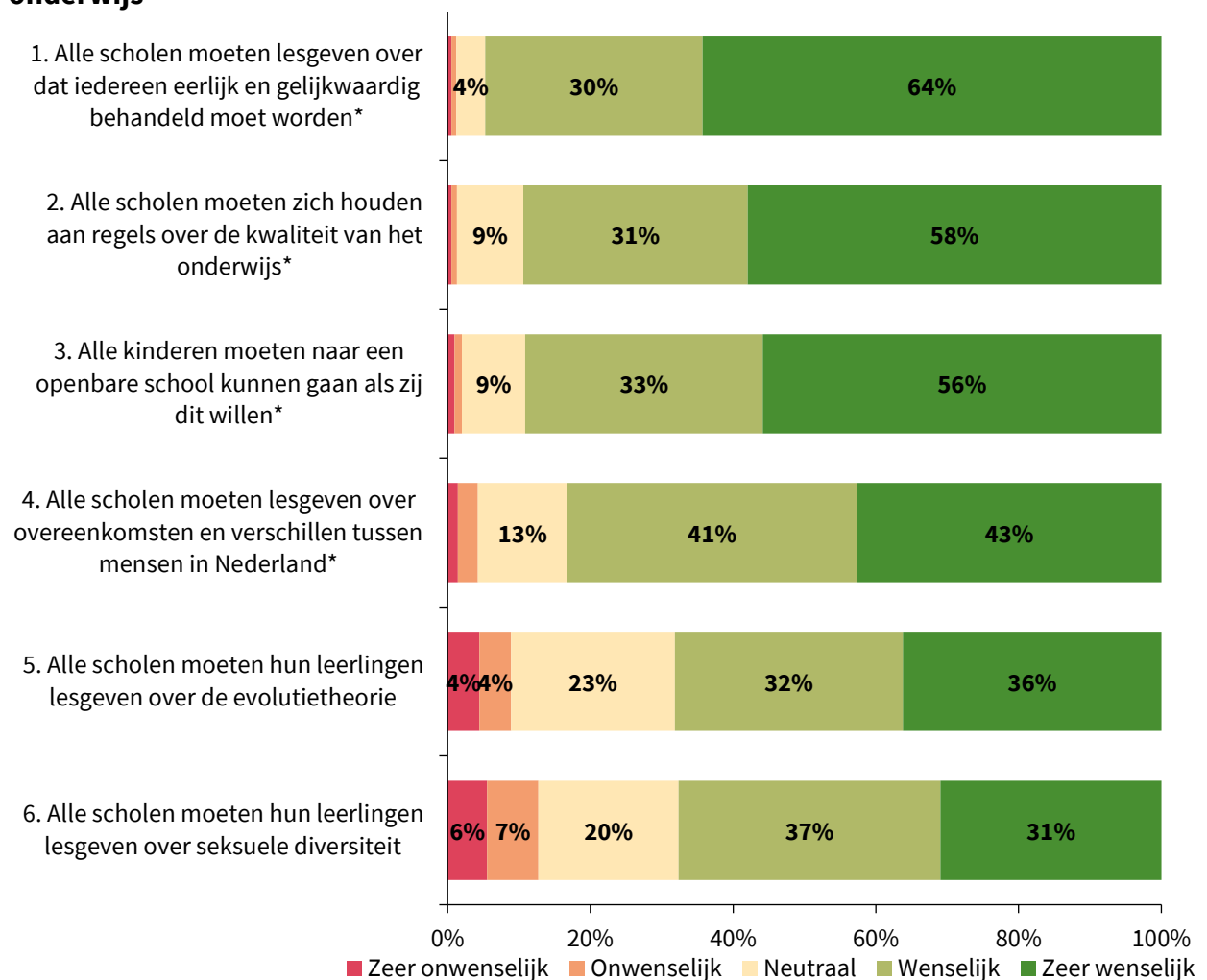
2.2. Opvattingen van burgers over de wenselijkheid van wetten ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs

Om inzicht te geven in de mate waarin burgers wetten ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs steunen, hebben zij ten aanzien van zes wettelijke regels voor scholen aangegeven hoe wenselijk zij deze vinden. De overgrote meerderheid vindt deze wettelijke regels wenselijk of zeer wenselijk (zie Figuur 2.2.1). Dat alle scholen les moeten geven over

gelijke behandeling, dat alle scholen zich aan kwaliteitseisen moeten houden en dat het openbaar onderwijs voor alle leerlingen toegankelijk moet zijn krijgen de meeste steun: zo'n 90 procent van burgers vindt dat (zeer) wenselijk. Ruim 80 procent vindt het wenselijk dat scholen leerlingen moeten leren over overeenkomsten en verschillen tussen mensen.

Ook voor de andere twee wettelijke regels is ruime steun, maar antwoordt een iets groter deel van respondenten neutraal. Zo'n 70 procent van burgers vindt het wenselijk dat scholen leerlingen moeten lesgeven over de evolutietheorie en over seksuele diversiteit. Ongeveer 20 procent antwoordt neutraal en een minderheid van circa 10 procent vindt dat (zeer) onwenselijk.

Figuur 2.2.1. Opvattingen over wettelijke regels ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs

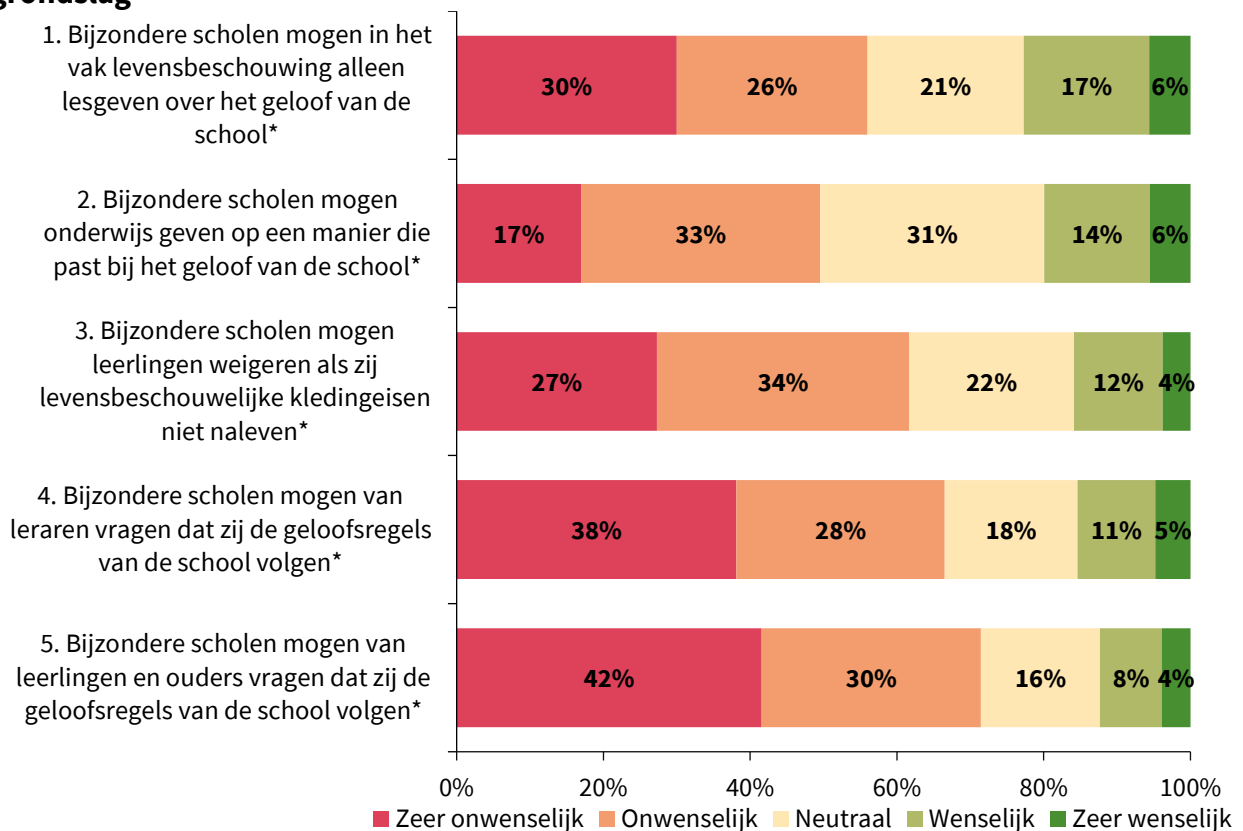
Noot. Percentages kleiner dan 3 procent zijn niet vermeld. * Vragen zijn ingekort in de grafiek ten behoeve van de leesbaarheid. De volledige vraagstellingen worden hier gegeven. Vraag 1: Alle scholen moeten hun leerlingen lesgeven over dat iedereen eerlijk en gelijkwaardig behandeld moet worden in vergelijkbare situaties. Zowel in de klas, als in de school en in de hele samenleving. Vraag 2: Alle scholen moeten zich houden aan regels over de kwaliteit van het onderwijs die de overheid heeft gemaakt. Vraag 3: Alle kinderen moeten naar een openbare school kunnen gaan als zij dit willen, leerlingen met een geloof en leerlingen zonder geloof. Vraag 4: Alle scholen moeten hun leerlingen lesgeven over overeenkomsten en verschillen tussen mensen in Nederland, qua levensbeschouwing, overtuiging, politieke voorkeur en culturele achtergrond.

2.3. Opvattingen van burgers over de wenselijkheid van vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag

Om inzicht te geven in de mate waarin burgers vrijheden van bijzonder onderwijs onderschrijven, hebben zij ten aanzien van vijf vrijheden die bijzondere scholen wel en openbare scholen niet hebben, aangegeven hoe wenselijk zij deze vinden (zie Figuur 2.3.1). Het beeld verschilt sterk van de steun voor gelijkheid in het onderwijs: een minderheid van 12 tot 23 procent vindt deze vrijheden (zeer) wenselijk. Omgekeerd vindt 50 tot 71 procent het (zeer) onwenselijk dat bijzondere scholen deze vrijheden hebben.

De steun is het laagst voor de vrijheid van bijzondere scholen om van leerlingen en ouders te verlangen dat zij de geloofsregels van de school volgen, bijvoorbeeld dat de school van leerlingen en ouders/verzorgers met relaties van hetzelfde geslacht mag eisen dat zij hun relatie op school verborgen houden als de school gelooft dat het huwelijk tussen een man en een vrouw moet zijn. De meningen zijn het meest verdeeld over de vrijheid van bijzondere scholen om het vak levensbeschouwing alleen te richten op het eigen geloof, zolang leerlingen nog steeds leren over het bestaan van andere geloven: terwijl 23 procent dat wenselijk vindt, vindt 56 procent dat onwenselijk.

Figuur 2.3.1. Opvattingen over vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag

Noot. * Vragen zijn ingekort in de grafiek ten behoeve van de leesbaarheid. De volledige vraagstellingen worden hier gegeven. Vraag 1: Bijzondere scholen met een religieuze grondslag mogen ervoor kiezen om in het vak levensbeschouwing/godsdiensdienst alleen les te geven over de geloofsovertuigingen van de school. De school zal leerlingen wel nog steeds moeten leren over het bestaan van andere geloven. Vraag 2: Bijzondere

scholen met een religieuze grondslag hebben het recht om onderwijs te geven op een manier die past bij het geloof van de school. Een reformatorische school mag bijvoorbeeld leermiddelen gebruiken waar geen plaatjes en teksten instaan die volgens de school niet passen bij de eigen levensvisie, zoals sporten op zondag, bikini's en tatoeages. Vraag 3: Bijzondere scholen met een religieuze grondslag mogen (toekomstige) leerlingen weigeren of verwijderen als zij de levensbeschouwelijke kledingseisen van de school niet naleven. Vraag 4: Bijzondere scholen met een religieuze grondslag mogen van (toekomstige) leraren vragen dat zij de geloofsregels van de school volgen. Als de school gelooft dat het huwelijk tussen een man en een vrouw moet zijn, dan mag de school van leraren met relaties van hetzelfde geslacht eisen dat dat zij hun relatie op school verborgen houden. Vraag 5: Bijzondere scholen met een religieuze grondslag mogen van (toekomstige) leerlingen en ouders/verzorgers vragen dat zij de geloofsregels van de school volgen. Als de school gelooft dat het huwelijk tussen een man en een vrouw moet zijn, dan mag de school van leerlingen en ouders/verzorgers met relaties van hetzelfde geslacht eisen dat dat zij hun relatie op school verborgen houden.

2.4. Opvattingen over de wenselijkheid van openbare en bijzonder scholen en vernieuwingsonderwijs

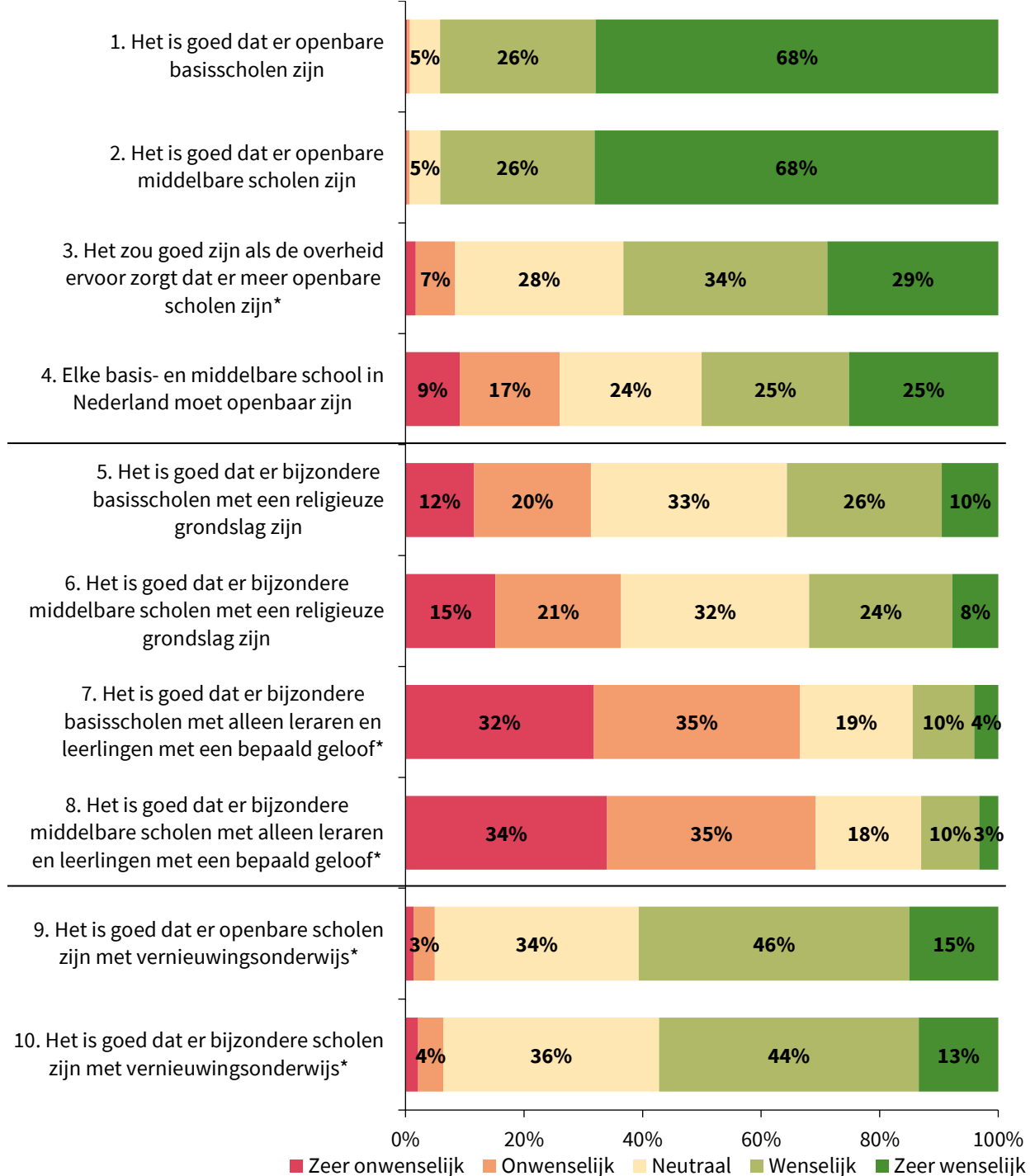
In deze paragraaf beschrijven we de houdingen van burgers ten aanzien van het openbaar onderwijs, bijzonder onderwijs en scholen die vernieuwende pedagogische concepten (bijvoorbeeld de Dalton-methode) hanteren. Figuur 2.4.1 laat zien in welke mate burgers specifieke aspecten van deze scholen wenselijk vinden.

Ten aanzien van openbaar onderwijs is de overgrote meerderheid positief dat er openbare basisscholen en middelbare scholen zijn. 94 procent van burgers vindt dit (zeer) wenselijk, slechts 1 procent (zeer) onwenselijk. Bijna twee derde vindt het (zeer) wenselijk als de overheid zou zorgen dat er meer openbare scholen komen en 8 procent vindt dit (zeer) onwenselijk. Zelfs de meest vergaande optie, namelijk dat elke basis- en middelbare school in Nederland openbaar zou moeten zijn, vindt de helft van burgers (zeer) wenselijk. Ongeveer een kwart vindt dit (zeer) onwenselijk en de resterende kwart staat hier neutraal tegenover.

Ten aanzien van bijzonder onderwijs is het beeld beduidend kritischer. Ongeveer één op de drie burgers vindt het (zeer) wenselijk dat er bijzondere scholen gebaseerd op een religieuze grondslag zijn, één op de drie staat daar neutraal tegenover en één op de drie vindt dat (zeer) onwenselijk. Dat er bijzondere scholen met een religieuze grondslag zijn met alleen leerlingen en leraren met een bepaald geloof vindt zelfs twee derde (zeer) onwenselijk, en zo'n 15 procent vindt dat (zeer) wenselijk.

Voor wat betreft vernieuwingsonderwijs vindt circa 60 procent het (zeer) wenselijk dat er dergelijke openbare of bijzondere scholen zijn. Minder dan 10 procent vindt dat (zeer) onwenselijk.

Figuur 2.4.1. Opvattingen over openbaar, bijzonder en vernieuwingsonderwijs

Noot. Percentages kleiner dan 3 procent zijn niet vermeld. * Vragen zijn ingekort in de grafiek ten behoeve van de leesbaarheid. De volledige vraagstellingen worden hier gegeven. Vraag 3: In Nederland is bijna twee derde van de scholen gebaseerd op een bepaalde geloofsovertuiging, maar minder dan de helft van de mensen heeft een specifieke overtuiging of religie. Het zou goed zijn als de overheid ervoor zorgt dat er meer openbare scholen zijn. Vraag 7: Het is goed dat er bijzondere basisscholen met een religieuze grondslag zijn waar alleen leraren en leerlingen welkom zijn die deel uitmaken van dezelfde specifieke groep met een bepaald geloof. Vraag 8: Het is goed dat er bijzondere middelbare scholen met een religieuze grondslag zijn waar alleen leraren en leerlingen welkom zijn die deel uitmaken van dezelfde specifieke groep met een bepaald geloof. Vraag 9: Het is goed dat er openbare scholen zijn met een pedagogische visie, zoals de Dalton-methode, of een ander

soort Vernieuwingsonderwijs. Vraag 10: Het is goed dat er bijzondere scholen zijn met een pedagogische visie, zoals de Dalton-methode, of een ander soort Vernieuwingsonderwijs.

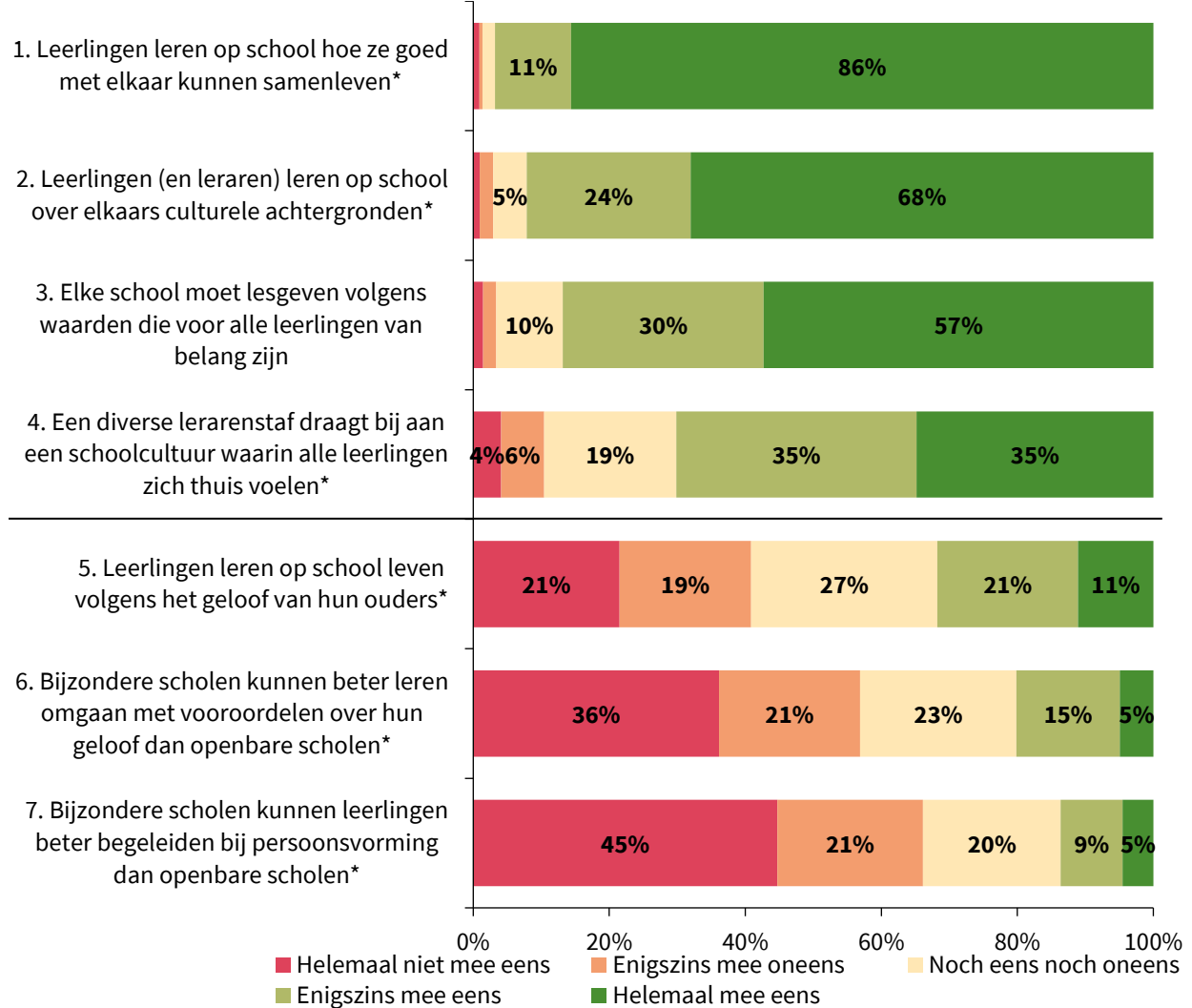
2.5. Opvattingen over de pedagogische rol de school

Onder de pedagogische rol van scholen verstaan we de functie die zij vervullen bij de vorming van jongeren. De pedagogische rol is een breed begrip en kent verschillende interpretaties. In de vragenlijst zijn diverse elementen van de pedagogische rol van de school aan respondenten voorgelegd. Hierbij is gevraagd in hoeverre zij het eens zijn met de stellingen. In de vraagstelling is onderscheid gemaakt tussen vragen gericht op het bevorderen van gelijkheid op alle scholen en vragen gericht op de verbintenis tussen de bijzondere school en de geloofsgemeenschap.

Over de rol van scholen ten aanzien van gelijkheid is de overgrote meerderheid het eens: alle scholen hebben die. Allereerst vinden vrijwel alle respondenten dat leerlingen op school moeten leren hoe ze goed met elkaar kunnen samenleven. Dat leerlingen op scholen zouden moeten leren over elkaars culturele achtergrond krijgt ook van ruim 90 procent van de respondenten steun. Bijna 90 procent vindt tevens dat de school moet lesgeven volgens de waarden die voor alle leerlingen belangrijk zijn. Zeventig procent meent dat een diverse lerarenstaf eraan bijdraagt dat alle leerlingen zich thuis voelen op school.

Over de rol van de school als onderdeel van de geloofsgemeenschap zijn respondenten kritisch: twee derde is het (helemaal) niet mee eens met de stelling dat bijzondere scholen met een religieuze grondslag leerlingen beter kunnen begeleiden bij hun persoonsvorming; veertien procent meent dat dat wel het geval is. Ook op de andere stellingen gericht op bijzondere scholen zijn respondenten kritischer. Een minderheid van een vijfde tot een derde van hen vindt dat bijzondere scholen leerlingen beter leren omgaan met vooroordelen over hun geloof of dat school een belangrijke plek is voor leerlingen om te leren leven volgens de normen en waarden van het geloof van hun ouders.

Figuur 2.5.1. Opvattingen over de pedagogische rol van scholen

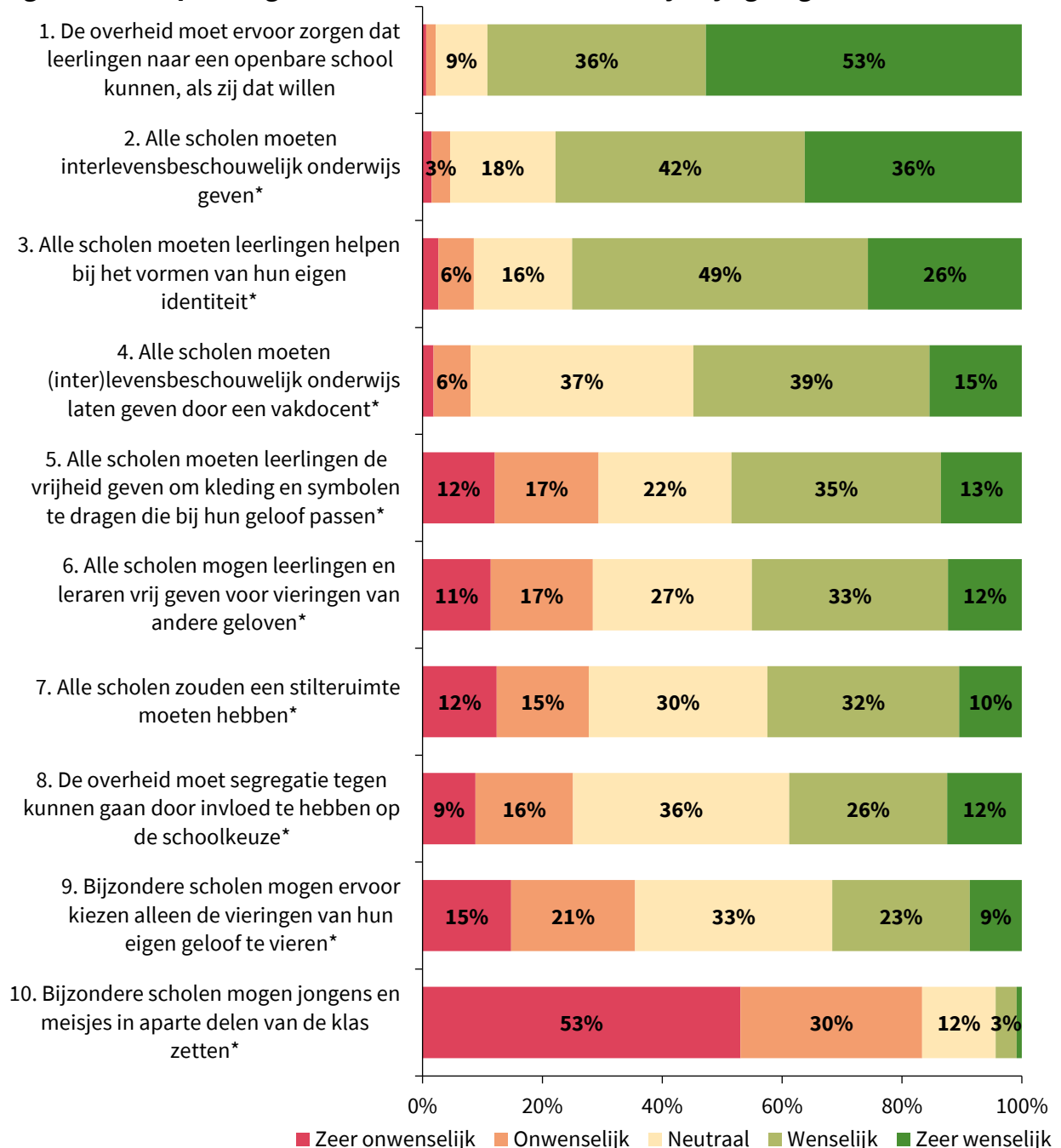
Noot. Percentages kleiner dan 3 procent zijn niet vermeld. * Vragen zijn ingekort in de grafiek ten behoeve van de leesbaarheid. De volledige vraagstellingen worden hier gegeven. Vraag 1: School is een belangrijke plek voor alle leerlingen, of ze nu een geloof hebben of niet, om te leren hoe ze goed met elkaar kunnen samenleven. Vraag 2: School is een belangrijke plek waar leerlingen (en leraren) van elkaar kunnen leren over elkaars culturele achtergronden. Vraag 4: Op scholen waar leraren met verschillende culturele achtergronden lesgeven, is het makkelijker om een schoolcultuur te ontwikkelen waarin alle leerlingen zich thuis voelen. Vraag 5: School is een belangrijke plek voor leerlingen om te leren leven volgens de normen en waarden van het geloof van hun ouders/verzorgers. Vraag 6: Bijzondere scholen met een religieuze grondslag kunnen leerlingen beter leren omgaan met vooroordelen over hun geloof dan openbare scholen. Vraag 7: Bijzondere scholen met een religieuze grondslag kunnen leerlingen beter begeleiden bij hun persoonsvorming dan openbare scholen.

2.6. Vrijheden en verantwoordelijkheden die niet expliciet in de wet staan

In het debat over vrijheid van onderwijs komen ook vrijheden en verantwoordelijkheden van zowel scholen als de overheid naar voren waarvan niet geheel duidelijk is of deze wettelijk geregeld zijn. Tien daarvan zijn aan de respondenten voorgelegd. Over het algemeen vinden zij het wenselijk dat deze vrijheden of verantwoordelijkheden vastgelegd worden. Die steun is het grootst voor de verantwoordelijkheid van de overheid om te zorgen

dat leerlingen naar een openbare school kunnen als zij dat willen (89%), dat alle scholen interlevensbeschouwelijk onderwijs geven (78%) en dat alle scholen leerlingen moeten helpen bij het vormen van hun eigen identiteit (75%). Opvallend is dat ook hier de steun het laagst is voor vrijheden van bijzondere scholen op basis van een religieuze grondslag: 32 procent vindt dat bijzondere scholen ervoor mogen kiezen alleen hun eigen religieuze feestdagen te vieren en 4 procent vindt dat bijzondere scholen jongens en meisjes in aparte delen van de klas mogen zetten.

Figuur 2.6.1. Opvattingen over kwesties die niet wettelijk zijn geregeld

Noot. Percentages kleiner dan 3 procent zijn niet vermeld. * Vragen zijn ingekort in de grafiek ten behoeve van de leesbaarheid. De volledige vraagstellingen worden hier gegeven. Vraag 2: Alle scholen moeten

interlevensbeschouwelijk onderwijs geven. In de onderwijsdoelen staat dat leerlingen les moeten krijgen over de belangrijkste religies in Nederland. Interlevensbeschouwelijk onderwijs betekent dat leerlingen ook leren om in gesprek te gaan, empathie ontwikkelen, en leren reflecteren op hun eigen levensbeschouwelijke waarden en die van anderen. Vraag 3: Alle scholen moeten leerlingen helpen bij het vormen van hun eigen identiteit. Zoals hun ideeën over goed en fout, samenleven, (religieuze) kledingkeuze, taalgebruik en genderexpressie. Vraag 4: Alle scholen moeten (inter)levensbeschouwelijk onderwijs laten geven door een vakdocent levensbeschouwing/godsdiens. Vraag 5: Alle scholen moeten leerlingen de vrijheid geven om kleding en symbolen te dragen die bij hun eigen geloof passen, als dit niet de les verstoort. Bijvoorbeeld geen kleding die het gezicht bedekt, omdat leraren dan niet kunnen zien of een leerling meedoet in de les. Vraag 6: Alle scholen moeten de mogelijkheid hebben om leerlingen en leraren vrij te geven voor vieringen van andere geloven. Bijvoorbeeld dat een katholieke school islamitische leerlingen vrij geeft voor het Suikerfeest. Vraag 7: Alle scholen zouden een stilleruimte moeten hebben die beschikbaar is voor leerlingen met verschillende geloven, als zij erom vragen en als de school daar ruimte voor heeft. Een plek waar je rustig kunt zijn en stilte kunt vinden, vaak gebruikt om na te denken of even tot jezelf te komen/mediteren/bidden. Vraag 8: De overheid moet segregatie tegen kunnen gaan door invloed te hebben op de schoolkeuze. Bijvoorbeeld scheiding van leerlingen op basis van opleidingsniveau of sociaaleconomische status van ouders/verzorgers. Vraag 9: Bijzondere scholen met een religieuze grondslag mogen ervoor kiezen alleen de vieringen van hun eigen geloof te vieren. Dat betekent bijvoorbeeld geen Suikerfeest op een katholieke school of Kerst op een joodse school. Vraag 10: Bijzondere scholen met een religieuze grondslag mogen jongens en meisjes in aparte delen van de klas zetten, als dit past bij wat de school gelooft. Bijvoorbeeld meisjes aan de ene kant en jongens aan de andere kant.

3. Verschillen in opvattingen

3.1. Inleiding

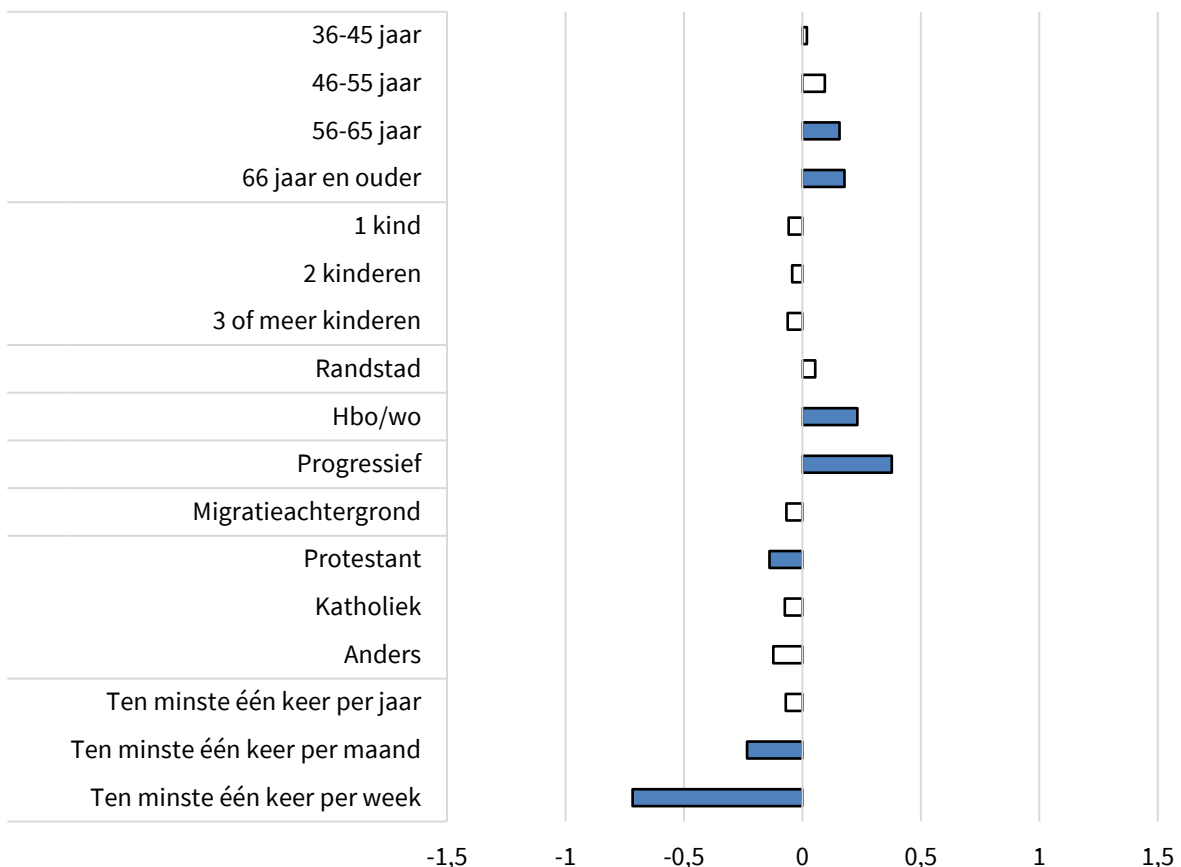
In dit hoofdstuk worden de verschillen in opvattingen beschreven van burgers met verschillende achtergronden. Hiervoor zijn regressieanalyses uitgevoerd voor zeven schalen. Alle variabelen zijn in de analyses meegenomen, wat betekent dat de verschillen die gevonden worden bestaan rekening houdend met de andere verschillen die in de analyses meegenomen zijn. De volledige resultaten van de regressieanalyses zijn te vinden in Bijlage B.

Zoals ook zichtbaar in de figuren is, laten de analyses in hoge mate een consistent beeld zien. De drie onderdelen, te weten de wenselijkheid van wetten ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs, de wenselijkheid van openbare scholen en de rol van de school ten aanzien van gelijkheid, laten daarbij nagenoeg een gespiegeld beeld zien van de onderdelen waarin gevraagd is naar de wenselijkheid van vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag, de wenselijkheid van bijzondere scholen en de rol van de school als onderdeel van de geloofsgemeenschap.

3.2. Verschillen tussen burgers in opvattingen van burgers over de wenselijkheid van wetten ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs

Figuur 3.2.1 laat zien in welke mate burgers met verschillende achtergronden verschillen in hoe zij denken over de wenselijkheid van wetten ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs. Oudere respondenten (van 56 jaar en ouder) laten meer steun zien voor wetten ten behoeven van gelijkheid dan jongere respondenten (van 35 jaar en jonger). We zien ook meer steun onder hbo- of wo-opgeleiden en respondenten die bij de vorige verkiezingen op een progressieve partij gestemd hebben. Onder protestanten vinden we minder steun dan onder respondenten die geen geloofsovertuiging hebben. Tot slot zien we dat onder respondenten die minstens maandelijks, en vooral respondenten die minstens wekelijks, naar geloofsbijeenkomsten gaan de steun lager is dan onder respondenten die zelden tot nooit geloofsbijeenkomsten bijwonen (waaronder ook respondenten die geen geloofsovertuiging hebben).

Figuur 3.2.1. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de wenselijkheid van wetten ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs

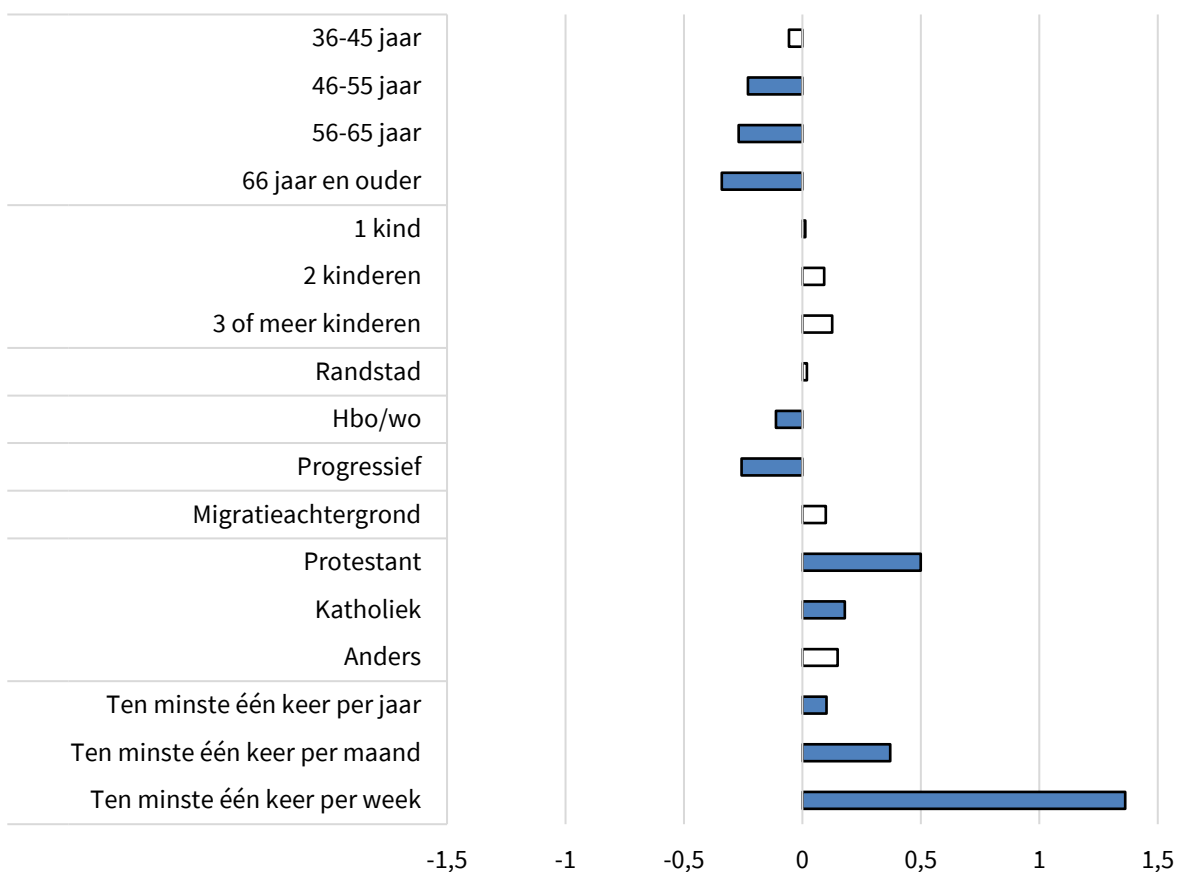

Noot. Ingekleurde balk betekent een significant verschil ten opzichte van de referentiegroep ($p < 0.01$). Referentiegroepen zijn (van boven naar beneden): leeftijd: 18-35 jaar; kinderen: geen kinderen; woonplaats: buiten de Randstad; opleidingsachtergrond: anders; politieke voorkeur: conservatief; culturele achtergrond: Nederlands; geloofsovertuiging: geen geloof; frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten: zelden tot nooit.

3.3. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de wenselijkheid van vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag

Figuur 3.3.1 laat zien in welke mate burgers met verschillende achtergronden verschillen in hoe zij denken over de wenselijkheid van vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag. Hier zien we dat oudere respondenten (van 46 jaar en ouder) deze vrijheden minder steunen dan jongere respondenten (van 35 jaar en jonger). We zien ook minder steun onder hbo- of wo-opgeleiden en respondenten die bij de vorige verkiezingen op een progressieve partij gestemd hebben. Onder protestanten en katholieken vinden we meer steun dan onder respondenten die geen geloofsovertuiging hebben. Tot slot zien we dat onder respondenten die minstens jaarlijks, maandelijks, en vooral respondenten die minstens wekelijks naar geloofsbijeenkomsten gaan, de steun hoger is dan onder respondenten die zelden tot nooit geloofsbijeenkomsten bijwonen.

Figuur 3.3.1. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de wenselijkheid van vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag

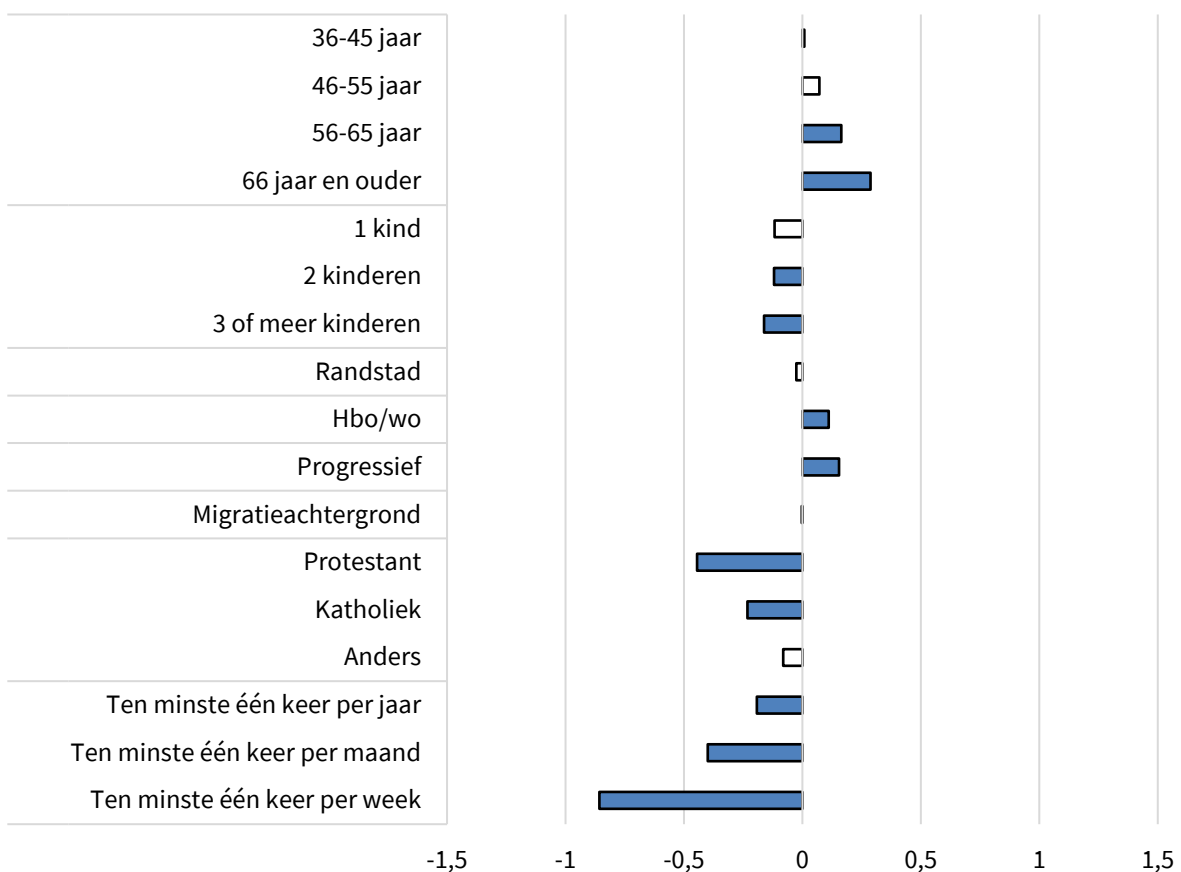

Noot. Ingekleurde balk betekent een significant verschil ten opzichte van de referentiegroep ($p < 0.01$). Referentiegroepen zijn (van boven naar beneden): leeftijd: 18-35 jaar; kinderen: geen kinderen; woonplaats: buiten de Randstad; opleidingsachtergrond: anders; politieke voorkeur: conservatief; culturele achtergrond: Nederlands; geloofsovertuiging: geen geloof; frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten: zelden tot nooit.

3.4. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de wenselijkheid van openbare en bijzonder scholen en vernieuwingsonderwijs

Figuur 3.4.1 laat zien in welke mate burgers met verschillende achtergronden verschillen in hoe zij denken over de wenselijkheid van openbare scholen. Hier zien we dat oudere respondenten (van 56 jaar en ouder) dit meer wenselijk vinden dan jongere respondenten (van 35 jaar en jonger). We zien ook dat hbo- of wo-opgeleiden en respondenten die bij de vorige verkiezingen op een progressieve partij gestemd hebben openbare scholen meer wenselijk vinden. Protestanten en katholieken vinden openbare scholen minder wenselijk dan respondenten die geen geloofsovertuiging hebben. Tot slot zien we dat respondenten die minstens jaarlijks, maandelijks, en vooral respondenten die minstens wekelijks naar geloofsbijeenkomsten gaan, openbare scholen minder wenselijk vinden dan respondenten die zelden tot nooit geloofsbijeenkomsten bijwonen.

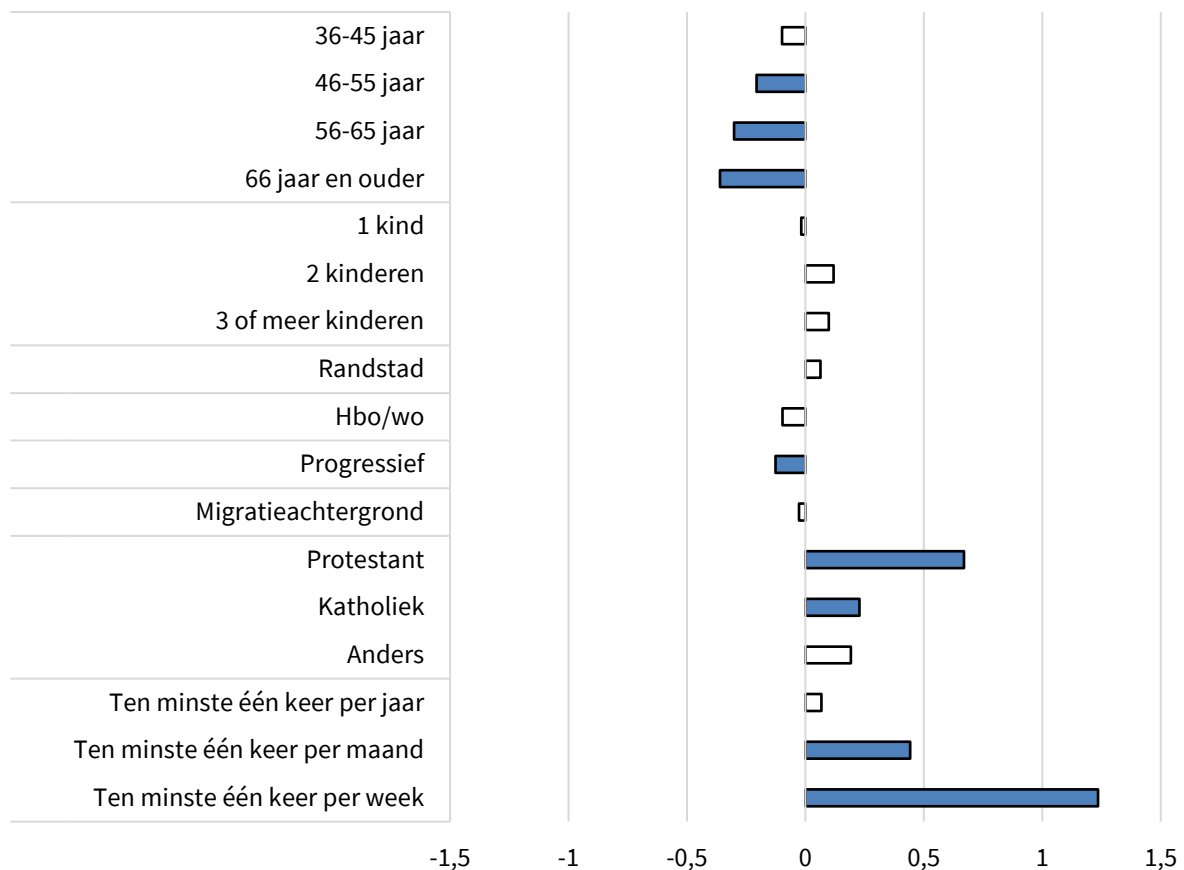
Figuur 3.4.1. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de wenselijkheid van openbare scholen

Noot. Ingekleurde balk betekent een significant verschil ten opzichte van de referentiegroep ($p < 0.01$). Referentiegroepen zijn (van boven naar beneden): leeftijd: 18-35 jaar; kinderen: geen kinderen; woonplaats: buiten de Randstad; opleidingsachtergrond: anders; politieke voorkeur: conservatief; culturele achtergrond: Nederlands; geloofsovertuiging: geen geloof; frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten: zelden tot nooit.

Figuur 3.4.2 laat zien in welke mate burgers met verschillende achtergronden verschillen in hoe zij denken over de wenselijkheid van bijzondere scholen. Hier zien we dat oudere respondenten (van 46 jaar en ouder) dit minder wenselijk vinden dan jongere respondenten (van 35 jaar en jonger). We zien ook dat respondenten die bij de vorige verkiezingen op een progressieve partij gestemd hebben bijzondere scholen minder wenselijk vinden. Protestant en katholieken vinden bijzondere scholen meer wenselijk dan respondenten die geen geloofsovertuiging hebben. Tot slot zien we dat respondenten die minstens jaarlijks, maandelijks, en vooral respondenten die minstens wekelijks naar geloofsbijeenkomsten gaan, bijzondere scholen meer wenselijk vinden dan respondenten die zelden tot nooit geloofsbijeenkomsten bijwonen.

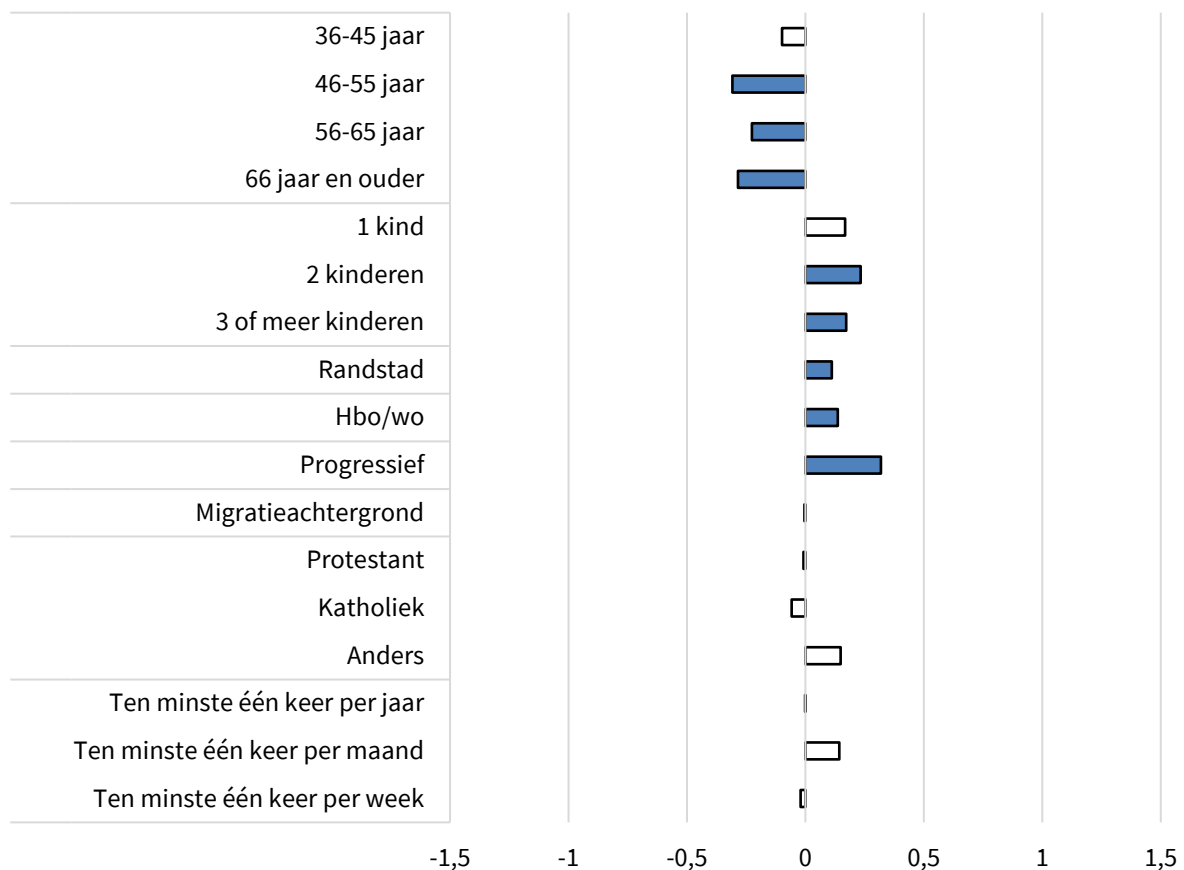
Figuur 3.4.2. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de wenselijkheid van bijzondere scholen

Noot. Ingekleurde balk betekent een significant verschil ten opzichte van de referentiegroep ($p < 0.01$). Referentiegroepen zijn (van boven naar beneden): leeftijd: 18-35 jaar; kinderen: geen kinderen; woonplaats: buiten de Randstad; opleidingsachtergrond: anders; politieke voorkeur: conservatief; culturele achtergrond: Nederlands; geloofsovertuiging: geen geloof; frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten: zelden tot nooit.

Figuur 3.4.3 laat zien in welke mate burgers met verschillende achtergronden verschillen in hoe zij denken over de wenselijkheid van vernieuwingsonderwijs. Hier zien we dat oudere respondenten (van 46 jaar en ouder) dit minder wenselijk vinden dan jongere respondenten (van 35 jaar en jonger). We zien ook dat respondenten die 2 of meer kinderen hebben dit meer wenselijk vinden. Dat geldt ook voor respondenten die in de Randstad wonen, hbo- of wo-opgeleid zijn en bij de vorige verkiezingen op een progressieve partij gestemd hebben. In tegenstelling tot de andere zes onderdelen vinden we hier geen verschil naar gelang de geloofsovertuiging van de respondent of de frequentie van het bijwonen van geloofsbijeenkomsten.

Figuur 3.4.3. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de wenselijkheid van vernieuwingsonderwijs

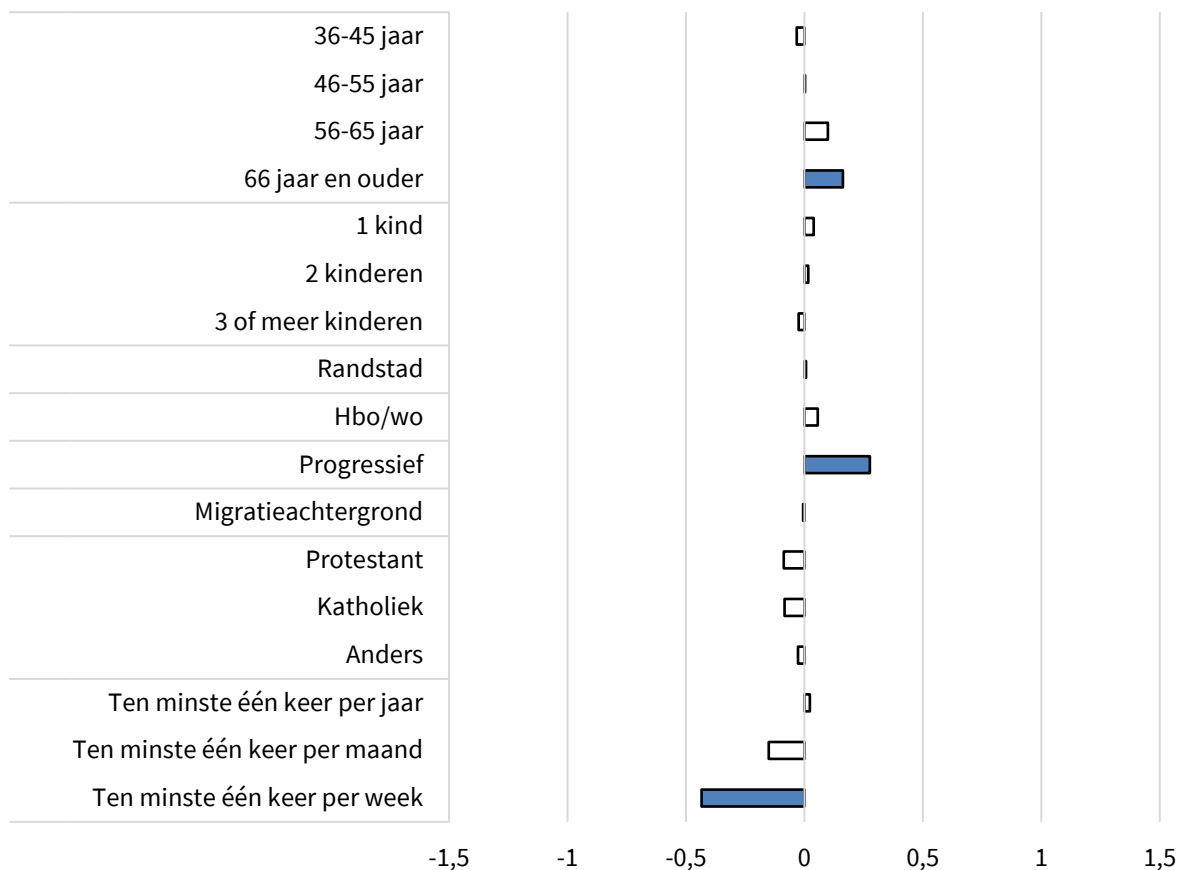

Noot. Ingekleurde balk betekent een significant verschil ten opzichte van de referentiegroep ($p < 0.01$). Referentiegroepen zijn (van boven naar beneden): leeftijd: 18-35 jaar; kinderen: geen kinderen; woonplaats: buiten de Randstad; opleidingsachtergrond: anders; politieke voorkeur: conservatief; culturele achtergrond: Nederlands; geloofsovertuiging: geen geloof; frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten: zelden tot nooit.

3.5. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de pedagogische rol van de school

Figuur 3.5.1 laat zien in welke mate burgers met verschillende achtergronden verschillen in hoe zij denken over de rol van de school ten aanzien van gelijkheid. Hier zien we relatief weinig verschillen in opvattingen naar gelang achtergrondkenmerken. Oudere respondenten (van 66 jaar en ouder) zijn het vaker eens met stellingen over de rol van de school ten aanzien van gelijkheid dan jongere respondenten (van 35 jaar en jonger). Dat geldt ook voor respondenten die bij de vorige verkiezingen op een progressieve partij gestemd hebben. Tot slot zien we dat respondenten die minstens wekelijks naar geloofsbijeenkomsten gaan het minder vaak eens zijn met stellingen over deze rol dan respondenten die zelden tot nooit geloofsbijeenkomsten bijwonen.

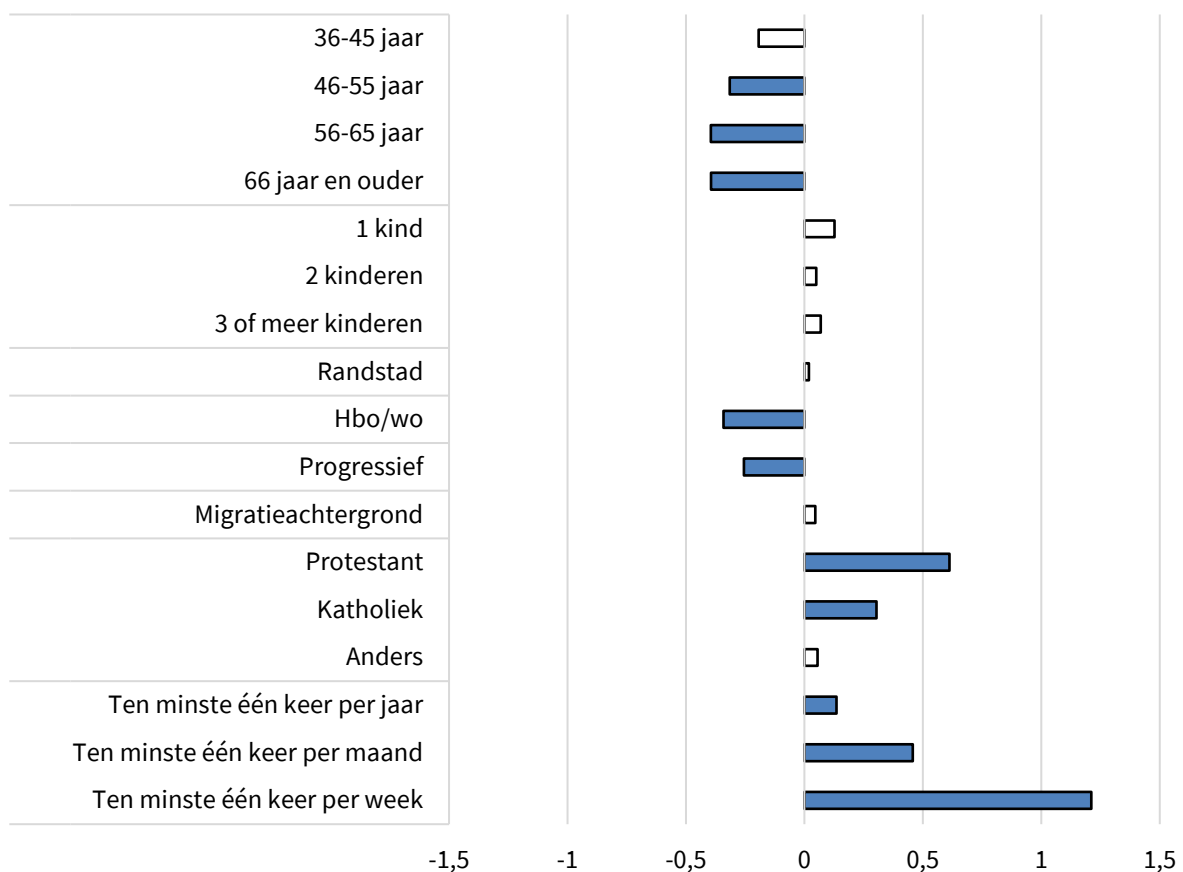
Figuur 3.5.1. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de rol van de school ten aanzien van gelijkheid

Noot. Ingekleurde balk betekent een significant verschil ten opzichte van de referentiegroep ($p < 0.01$). Referentiegroepen zijn (van boven naar beneden): leeftijd: 18-35 jaar; kinderen: geen kinderen; woonplaats: buiten de Randstad; opleidingsachtergrond: anders; politieke voorkeur: conservatief; culturele achtergrond: Nederlands; geloofsovertuiging: geen geloof; frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten: zelden tot nooit.

Figuur 3.5.2 laat zien in welke mate burgers met verschillende achtergronden verschillen in hoe zij denken over de rol van de school als onderdeel van de geloofsgemeenschap. Hier zien we eenzelfde patroon als bij de andere onderdelen over bijzondere scholen. Oudere respondenten (van 46 jaar en ouder) zijn het vaker eens met stellingen over de rol van de school als onderdeel van de geloofsgemeenschap dan jongere respondenten (van 35 jaar en jonger). Voor respondenten met een hbo- of wo-opleiding en respondenten die bij de vorige verkiezingen op een progressieve partij gestemd hebben geldt het hetzelfde. Protestantse en katholieke respondenten onderschrijven meer de rol van de school als onderdeel van de geloofsgemeenschap dan respondenten zonder geloofsovertuiging. Tot slot zien we dat respondenten die minstens jaarlijks, maandelijks, en vooral respondenten die minstens wekelijks naar geloofsbijeenkomsten gaan, het vaker eens zijn met stellingen over deze rol dan respondenten die zelden tot nooit geloofsbijeenkomsten bijwonen.

Figuur 3.5.2. Verschillen tussen burgers in opvattingen over de rol van de school als onderdeel van de geloofsgemeenschap

Noot. Ingekleurde balk betekent een significant verschil ten opzichte van de referentiegroep ($p < 0.01$). Referentiegroepen zijn (van boven naar beneden): leeftijd: 18-35 jaar; kinderen: geen kinderen; woonplaats: buiten de Randstad; opleidingsachtergrond: anders; politieke voorkeur: conservatief; culturele achtergrond: Nederlands; geloofsovertuiging: geen geloof; frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten: zelden tot nooit.

3.6. Samenhang tussen opvattingen

Tabel 3.6.1 laat de correlaties zien tussen de schaalscores. Deze geven een indicatie waarop de antwoorden op het ene onderdeel, samenhangen met de antwoorden op een ander onderdeel. Een score van 1 duidt op perfecte positieve samenhang (een hoge score op de ene schaal betekent een hoge score op de andere schaal), een score van -1 duidt op perfecte negatieve samenhang (een hoge score op de ene schaal betekent een lage score op de andere schaal) en een score van 0 betekent geen samenhang.

De tabel laat een duidelijk patroon zien. Er is sprake van een positieve samenhang tussen schalen die lateren aan gelijkheid en aan openbaar onderwijs. Die positieve samenhang zien we ook tussen schalen die gerelateerd zijn aan de vrijheid en wenselijkheid van bijzonder onderwijs en de relatie met de geloofsgemeenschap. Bovendien zien we een negatieve samenhang tussen die twee groepen: wie groter voorstander is van openbaar onderwijs is doorgaans minder voorstander van bijzonder onderwijs en vice versa. Die negatieve relatie tussen beide groepen onderdelen is doorgaans minder sterk dan de positieve samenhang binnen beide groepen. Met andere woorden: een voorstander van openbaar onderwijs is niet altijd een tegenstander van bijzonder onderwijs en vice versa: het bevorderen van gelijkheid in het onderwijs en de vrijheden van bijzonder onderwijs lijken volgens de meningen van burgers niet per definitie met elkaar in strijd, al is er duidelijk wel sprake van een spanning. Voor de wenselijkheid van vernieuwingsonderwijs zien we geen duidelijke relatie met de andere onderdelen, waardoor deze een afzonderlijke positie in lijkt te nemen.

Tabel 3.6.1. Correlaties tussen schaalscores

	Wetten ¹	Vrijheid ²	Openbaar ³	Bijzonder ⁴	Inrichting ⁵	Gelijkheid ⁶
Vrijheid ²	-0,51					
Openbaar ³	0,56	-0,62				
Bijzonder ⁴	-0,44	0,76	-0,66			
Inrichting ⁵	0,17	0,03	0,05	0,13		
Gelijkheid ⁶	0,56	-0,37	0,40	-0,30	0,19	
Gemeenschap ⁷	-0,49	0,66	-0,59	0,69	0,01	-0,28

Noot. 1. Wenselijkheid van wetten ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs. 2. Wenselijkheid van vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag. 3. Wenselijkheid van openbare scholen. 4. Wenselijkheid van bijzondere scholen. 5. Wenselijkheid van vernieuwingsonderwijs. 6. Opvattingen over de rol van de school ten aanzien van gelijkheid. 7. Opvattingen over de rol van de school als onderdeel van de geloofsgemeenschap.

4. Conclusie

In dit rapport doen we verslag van een surveyonderzoek naar de opvattingen van burgers over de vrijheid van onderwijs, zoals is vastgelegd in artikel 23 van de Nederlandse Grondwet. Het onderzoek was met name gericht op de mening van burgers over de wenselijkheid van gelijkheid in het onderwijs en de vrijheden van bijzonder onderwijs gebaseerd op een religieuze grondslag. De resultaten zijn gebaseerd op de analyse van 1461 volledig ingevulde vragenlijsten uit een landelijk representatief panel van Ipsos I&O.

Dit onderzoek had als doel antwoord te geven op drie vragen: 1. Wat beschouwen burgers als (on)wenselijke vrijheden en verantwoordelijkheden van scholen?; 2. Wat vinden burgers van het door wetgeving mogelijk gemaakte onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs?; en 3. Welke kenmerken van burgers hangen samen met hun opvattingen? Hoofdstukken 2 en 3 van dit rapport beschrijven de uitkomsten van het onderzoek thematisch in relatief beknopte overzichtelijke paragrafen. Zowel de opvattingen als de verschillen tussen respondenten zijn in duidelijke figuren met een toelichting neergelegd. Daarom volstaan we in dit hoofdstuk met een beschrijving en bespreking van de belangrijkste conclusies en verwijzen we voor een meer gedetailleerd beeld naar de voorgaande hoofdstukken.

In de volgende paragraaf bespreken we de antwoorden op de drie hoofdvragen en gaan we in op de redenen die ouders hebben voor de keuze van een school voor hun kind en de redenen die respondenten noemen voor de keuze van hun ouders voor een school voor henzelf. Daarbij geven we ook een voorzichtige interpretatie aan de implicaties van die bevindingen. Daarna volgt een bespreking van enkele beperkingen van dit onderzoek en we eindigen met aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

4.1. Bespreking van de hoofdresultaten

(1) Gelijkheid en gelijkwaardigheid in de school en als doel van onderwijs wordt door iedereen gedeeld

Een onmiskenbaar en belangrijk resultaat is dat vrijwel alle respondenten het (zeer) wenselijk vinden dat leerlingen op school (van welke signatuur dan ook) leren dat iedereen gelijkwaardig behandeld moet worden – in de samenleving, maar ook in de klas en school. Scholen moeten leerlingen leren dat mensen van elkaar verschillen en overeenkomen, en dat ze gelijk zijn en gelijkwaardig behandeld moeten worden. De overgrote meerderheid van de respondenten is daarbij van mening dat alle scholen een bijdrage moeten leveren aan de mogelijkheid dat leerlingen ook op school leren om met verschillen om te gaan. Zij vinden het daarom van belang dat scholen een diverse docentenstaf hebben – dat draagt ertoe bij dat een schoolcultuur kan ontstaan waarin alle leerlingen zich thuis zullen voelen.

We concluderen dat respondenten gelijkheid en gelijkwaardigheid belangrijker vinden dan de vrijheid van bijzondere scholen. Dit omdat de respondenten van mening zijn dat alle scholen leerlingen de mogelijkheid moeten bieden om te leren omgaan met

diversiteit, dat alle scholen leerlingen moeten leren dat iedereen als mens gelijk is en dat iedereen gelijkwaardig behandeld moet worden. Scholen zouden in dit opzicht juist op elkaar moeten lijken – het moet voor leerlingen niet uitmaken op welke school zij zitten; zij moeten juist overal (vergelijkbare) kennis en vaardigheden opdoen ten aanzien van het samenleven in een pluriforme en democratische samenleving. Uit de samenhang tussen opvattingen over gelijkwaardigheid en vrijheden van bijzondere scholen blijkt dat deze waarden volgens respondenten met elkaar op gespannen voet staan, maar elkaar ook niet volledig uitsluiten. Het is op basis van de antwoorden niet mogelijk om vast te stellen hoeveel verschillen tussen scholen kunnen en mogen bestaan en in welke mate (ook: van detail) de overheid hier kwaliteitseisen aan zou moeten stellen.

Kijkend naar verschillen tussen groepen respondenten zien we dat progressieven meer voorstander zijn van het (via wetgeving) vergroten van overeenkomsten in het onderwijs wat betreft de gelijkheid en gelijkwaardigheid van mensen. Protestant en zeker mensen die vaak geloofsbijeenkomsten bezoeken vinden dit juist minder wenselijk. Dat is niet verwonderlijk, want deze groep wil juist gebruik kunnen maken van de onderwijsvrijheid om hun eigen levensovertuiging over te kunnen dragen. Voor het feit dat ouderen en mensen met een hbo- of wo-opleiding gelijkheid meer wenselijk vinden hebben we geen verklaring kunnen vinden.⁹

(2) De vrijheid van bijzondere scholen om leerlingen in hun (religieuze) levensbeschouwing in te leiden vindt men niet wenselijk

Minimaal de helft van de respondenten is behoorlijk negatief over de mogelijkheid van scholen om leerlingen (exclusief) in te leiden in de religieuze levensbeschouwing van de school, via onderwijs en regels op school. De meerderheid vindt het ook (zeer) onwenselijk als bijzondere scholen exclusief gevormd worden door leerlingen en leraren die een bepaald geloof hebben. Minder respondenten vinden het onwenselijk dat er bijzondere scholen met een religieuze of levensbeschouwelijke grondslag zijn. Dat laat zien dat men een onderscheid maakt in orthodoxe en niet-orthodoxe bijzondere scholen.

Het wordt onwenselijk gevonden dat scholen met een uitgesproken religieuze signatuur de vrijheid hebben om deze in het curriculum en de school tot uitdrukking te laten komen. De voorbeelden die bij de vragen genoemd zijn, zijn voorbeelden van praktijken in orthodoxe scholen waarin eenheid in geloof en eenheid in geloof en leven voorgestaan wordt. Deze staan haaks op de wenselijkheid van aanwezigheid van diversiteit in de school en het leren omgaan met diversiteit in de school. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de meeste respondenten het nastreven van uniformiteit in bijzondere religieuze scholen onwenselijk vinden.

Mensen die vaak geloofsbijeenkomsten bezoeken vinden het vaker (zeer) wenselijk dat scholen de vrijheid hebben om leerlingen in te leiden in hun eigen religieuze

⁹ Dat geldt voor alle conclusies, dus dat zullen we niet herhalen.

levensbeschouwing. Significant meer progressieven daarentegen vinden het (zeer) onwenselijk dat scholen deze vrijheid hebben. Dat past bij hun sterkere steun voor de opvatting dat onderwijs de gelijkheid en gelijkwaardigheid van leerlingen zou moeten bevorderen, die bij een beperking van diversiteit in de school onder druk komt te staan. Echter, vrijwel alle respondenten vinden de bevordering van gelijkheid en gelijkwaardigheid (zeer) wenselijk. Relatieve verschillen tussen groepen zoals beschreven in hoofdstuk 3 laten zien dat minstens een deel van de protestantse groep en mensen die vaak geloofsbijeenkomsten bezoeken blijkbaar van mening is dat dit te verenigen is met uniformiteit in de school.

(3) Levensbeschouwelijk onderwijs versus levensbeschouwelijke scholen

Het feit dat de meerderheid van de respondenten het niet wenselijk vindt dat scholen de vrijheid hebben om leerlingen in hun specifieke religieuze levensbeschouwing in te leiden betekent niet dat zij levensbeschouwelijk onderwijs niet wenselijk vinden. Opvallend is juist dat de meerderheid van de respondenten interlevensbeschouwelijk onderwijs wel (zeer) wenselijk vindt en dat zij het ook wenselijk vinden dat leerlingen kunnen uitkomen voor hun eigen geloofsovertuiging en deze op school kunnen praktiseren. Dit resultaat sluit aan bij de opvatting dat het (zeer) wenselijk is dat scholen diversiteit tonen en dat leerlingen leren omgaan met de diversiteit die in de school en in de samenleving aanwezig is.

Alle resultaten op dit punt overziend lijkt het erop dat respondenten ervoor pleiten dat levensbeschouwelijke diversiteit zichtbaar is in alle scholen en dat levensbeschouwing in alle scholen onderwezen wordt. Dit draagt niet alleen bij aan het leren samenleven, maar ook aan de identiteitsontwikkeling van leerlingen en aandacht voor dat laatste is ook wenselijk.

(4) De grondslag van de school is niet doorslaggevend bij de schoolkeuze door ouders

Ouders kiezen niet primair vanwege de grondslag voor een school voor hun kind. Dit geldt zowel voor het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs. Voor basisonderwijs verwacht wel iets meer dan de helft van de ouders hun kind naar een protestantse of katholieke school te zullen sturen (of heeft dat reeds gedaan), maar die keuze is door andere redenen ingegeven. De keuze van ouders is in de eerste plaats gebaseerd op de afstand tussen thuis en school, en wordt (volgens henzelf) vervolgens bepaald door de kwaliteit van het onderwijs en de sfeer op school. De levensbeschouwelijke oriëntatie van de vo-school wordt duidelijk minder belangrijk gevonden dan van een basisschool. In het voortgezet onderwijs kiezen beduidend minder ouders voor een bijzondere school. Ruim een derde van de respondenten verwacht dit te doen. Dat hangt wellicht samen met het feit dat zij zich bij de keuze van de vo-school mede laten leiden door de keuze van hun kind. Ook bij vo-schoolkeuze spelen daarnaast de afstand, kwaliteit en sfeer op school een belangrijke rol.

Dat de levensbeschouwing van de school voor de meerderheid van ouders niet de belangrijkste reden is om voor een bepaalde school te kiezen, wordt al decennia lang

geconstateerd. Zo concludeerde het SCP rapport van Herweijer en Vogels (2004) eerder: “Vergelijking met de laatste peiling in het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (in 1991, zie Boef-van der Meulen & Herweijer, 1992) suggereert dat het afnemende belang van het levensbeschouwelijke keuzemotief, dat optrad in de periode 1981-1991, daarna niet verder is gedaald (de percentages ‘belangrijk’ of ‘zeer belangrijk’ waren in 1981 46%, in 1987 40%, in 1991 37% en in 2000 36%).” (p. 82). Ook het onderzoek van het SCP laat zien dat ouders meer belang hechten aan de afstand tot de school, de kwaliteit van het onderwijs en de sfeer op school.

Dat een minderheid van ouders op grond van levensbeschouwelijke overwegingen voor een bijzondere school kiest, wordt dikwijls als reden aangedragen om te stellen dat artikel 23 van de Grondwet gedateerd is. De redenering hierbij is dat deze vrijheid van onderwijs in een verzuilde samenleving waarin godsdienst een belangrijke rol in het maatschappelijke leven had wellicht zinvol was, maar dat deze in een geseclariseerde samenleving anachronistisch is. Deze zienswijze is bijvoorbeeld zichtbaar in de aanloop naar de Wet meer ruimte voor nieuwe scholen. Die wet is sinds 2021 van kracht en daarmee werd richting als stichtingsvoorwaarde van een bijzondere school verlaten omdat deze nog gebaseerd zou zijn op de verzuiling (Ministerie van OCW, 2015). Anderzijds zou ook gesteld kunnen worden dat artikel 23 de belangen van een groep beschermt die mogelijk steeds kleiner wordt, maar voor wie het nog steeds belangrijk is om hun kinderen op een school te kunnen plaatsen waarin de waarden en normen overeenkomen met die van hun eigen levensbeschouwelijke overtuiging. Deze zienswijze komt bijvoorbeeld terug in de relatief sterke steun voor vrijheden van bijzondere scholen onder burgers die minstens wekelijks geloofsbijeenkomsten bezoeken. Het artikel beschermt daarmee mede het primaat van deze groep ouders als primaire opvoeders (zie Onderwijsraad, 2019).

De algehele conclusie van het onderzoek luidt dat gelijkheid en gelijkwaardigheid in de school en als doel van onderwijs de belangrijkste waarden zijn volgens burgers. De vrijheid van bijzondere scholen om richting te geven aan het curriculum, de populatie en de leefregels op school wordt niet onwenselijk geacht, maar zou wel beperkt moeten worden door de principes van gelijkheid en gelijkwaardigheid.

In de inleiding beschreven we hoe de vraagstelling van dit onderzoek voortkwam uit de spanning tussen de waarden gelijkheid en vrijheid in artikel 23 van de Grondwet. Daarbij is relevant om te herhalen dat de overgrote meerderheid van bijzondere scholen nog steeds gebaseerd is op een grondslag, namelijk een geloofs- of levensovertuiging (Mentink et al., 2021), ook nadat de wet ‘meer ruimte voor nieuwe scholen’ het mogelijk heeft gemaakt om bijzondere scholen op andere gronden te stichten. Openbare scholen hebben deze religieuze of levensbeschouwelijke grondslag nadrukkelijk niet, maar zijn algemeen

toegankelijk. Artikel 46 van de Wet op het primair onderwijs beschrijft het karakter van het openbaar onderwijs¹⁰:

1. Het openbaar onderwijs draagt bij aan de ontwikkeling van de leerlingen met aandacht voor de godsdienstige, levensbeschouwelijke en maatschappelijke waarden zoals die leven in de Nederlandse samenleving en met onderkenning van de betekenis van de verscheidenheid van die waarden.
2. Openbare scholen zijn toegankelijk voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienst of levensbeschouwing.
3. Openbaar onderwijs wordt gegeven met eerbiediging van ieders godsdienst of levensbeschouwing.

Die kenmerken van het karakter van het openbaar onderwijs lijken in hoge mate overeen te komen met de waarden die burgers aangeven belangrijk te vinden. Dit past ook bij de uitkomst dat vrijwel alle respondenten het goed vinden dat er openbare scholen zijn en dat de meerderheid van mening is dat de overheid ervoor zou moeten zorgen dat er meer openbare scholen komen.

4.2. Beperkingen

Dit onderzoek had tot doel om op basis van een representatieve steekproef onder volwassen burgers uitspraken te kunnen doen over de opvattingen van burgers over vrijheid en gelijkheid in het onderwijs, en in het bijzonder de implicaties van Grondwet artikel 23. Hoofdstuk 1 beschrijft de achtergrondkenmerken van respondenten in de steekproef en in veel opzichten komt de verdeling van groepen overeen met de kenmerken van alle volwassen burgers in Nederland. Een relevante uitzondering daarop is de beperkte omvang groep islamitische respondenten. Dit is een bekend probleem in panelonderzoek, maar wel een relevante beperking in de zeggingskracht van de resultaten omdat islamitische basisscholen in aantal groeien. De opvattingen van deze groep burgers zouden dus kunnen afwijken van het overkoepelende beeld dat in dit rapport geschetst wordt.

Een tweede beperking heeft betrekking op de thematiek die in dit rapport centraal staat. De vrijheid van onderwijs en de interpretatie van de grondwettelijke vrijheden kennen vele nuances in hun uitwerking, en zijn daarbij ook nog eens verschillend geïnterpreteerd in de tijd dat het artikel bestaat (Mentink et al., 2021). Naar de opvattingen van burgers hierover is beperkt empirisch onderzoek verricht. Voor dit onderzoek is een nieuwe vragenlijst ontwikkeld, waardoor de uitkomsten niet direct vergelijkbaar zijn met ander onderzoek. De vragenlijst is in een reeks stappen en met behulp van pilots en feedback ontwikkeld om vragen aan te scherpen. In de vragenlijst is rekening gehouden met de complexiteit van het onderwerp door onder andere specifieke vraagstellingen te gebruiken en terughoudend gebruik te maken van begrippen. Zo is bij vragen over bijzondere scholen

¹⁰ Artikel 2.3 van de Wet op het voortgezet onderwijs heeft een vergelijkbare strekking en beschrijft het karakter openbaar voortgezet onderwijs

veelal toegevoegd dat daarmee scholen bedoeld worden die op een geloofs- of levensovertuiging gebaseerd zijn. Bovendien is bij verschillende onderdelen een optionele toelichting toegevoegd die de respondent kon raadplegen wanneer de vraag onduidelijk was. Desalniettemin kan niet uitgesloten worden dat respondenten de complexiteit en implicaties van (het waarborgen van) gelijkheid en vrijheid in het onderwijs niet geheel overzien. Ook wij als onderzoekers hebben gedurende de vele gesprekken tijdens de uitvoering van dit onderzoek nieuwe inzichten opgedaan over misconcepties of onnauwkeurigheden in opvattingen over wat Grondwet artikel 23 wel en niet voorschrijft. De resultaten geven een duidelijk beeld van de opvattingen van respondenten, maar geven geen inzicht in de mate waarin zij de precieze uitwerking van hun standpunt overzien.

4.3. Vervolgonderzoek

Dit onderzoek heeft nieuwe inzichten opgeleverd. De belangrijkste daarvan zijn ten eerste de grote mate van overeenstemming over het belang van het bevorderen van gelijkwaardigheid en gelijkheid in het onderwijs en ten tweede de grote mate van overeenstemming over de onwenselijkheid van scholen die een orthodox-religieuze levensovertuiging willen overdragen. Deze uitkomsten roepen echter ook vragen op en het verdient aanbeveling om over een aantal uitkomsten vervolgonderzoek te verrichten:

- (a) Naast vrijheid en gelijkheid kunnen andere fundamentele waarden ook onderdeel uitmaken van de pedagogische verantwoordelijkheid van scholen. Vinden burgers dat bijvoorbeeld solidariteit, rechtvaardigheid en een streven naar sociale cohesie in alle scholen moeten worden bevorderd?
- (b) De verschillen tussen de protestanten en de 'trouwe kerkgangers' enerzijds en de progressieven anderzijds wat betreft hun opvattingen over de wenselijkheid van bijzondere scholen en het onderwijs dat daarin wordt gegeven zijn niet verrassend. Dat verschil in leeftijd ook een rol speelt en dat oudere conservatieve respondenten vrijwel dezelfde mening hebben als de jongere progressieven begrijpen we nog niet. Dat geldt ook voor de uitkomst ten aanzien van de opleiding van de respondenten. Nader onderzoek zou inzicht kunnen bieden in de achtergrond van deze verschillen.
- (c) In de steekproef van deze studie was de groep respondenten die aangaf islamitisch te zijn relatief klein. Gegeven de groei van met name het aantal islamitische basisscholen (of aanvragen daarvoor) is verder inzicht in de opvattingen van deze groep burgers nodig voor een completer beeld.

Referenties

- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten. Ethiek, politiek en democratie*. Boom.
- Biesta, G. (2021). Van vrijheid van onderwijs naar vrijheid voor onderwijs: Een onderwijspedagogisch argument. In C. Hermans (red.), *Vrijheid voor onderwijs: Een uitnodiging tot wisseling van perspectief* (pp. 38-58). Damon.
- Boef-van der Meulen, S., & Herweijer, L. (1992). *Schoolkeuze en scholenplanning in het basisonderwijs*. SCP.
- Breemer, F., van Dijk, R., Hietbrink, M., Jongewaard, M., Lammers, M., Teegelbeckers, H., & Verhagen-Nobel, A. (red.) (2017). *Onderwijs om te koesteren: De staat van het openbaar onderwijs*. VOS/ABB, VOO & CBOO.
- Bulder, E., Wester, A., van der Ploeg, S., Krepel, A., Karssen, M., van Druuten, L., & Smeets, E. (2024). *Evaluatie wet meer ruimte voor nieuwe scholen: Tussenrapportage 2024*. Oberon.
- Driessen, G., Agirdag, O., & Merry, M. (2017). Denominatie van de school, gezins- en schoolsamenstelling en onderwijsprestaties: Verschillen openbaar en bijzonder onderwijs in hun opbrengsten? *Pedagogiek*, 37(1), 47–61.
<https://doi.org/10.5117/PED2017.1.DRIE>
- Driessen, G., & Merry, M. (2010). Hindoescholen in Nederland: Een alternatieve route naar integratie? *Migrantenstudies*, 26(1), 21–40.
- Hermans, C. (red.) (2021). *Vrijheid voor onderwijs: Een uitnodiging tot wisseling van perspectief*. Damon.
- Herweijer, L., & Vogels, R. (2004). *Ouders over opvoeding en onderwijs*. SCP.
- Huisman, P., Laemers, M., Mentink, D., & Zoontjens, P. (2011). *Vrijheid van stichting: Over de mogelijkheden en consequenties van een moderne interpretatie van de vrijheid van richting bij de stichting van bijzondere scholen*. Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap.
- Inspectie van het Onderwijs. (2020). *Burgerschapsonderwijs en het omgaan met verschil in morele opvattingen*. Inspectie van het Onderwijs.
- Kamphuis, B. (2020). Elke dag beter! De verdwijning van het pedagogische uit het onderwijsbeleid. In Hermans, C. (red.) (2020). *Waar is het onderwijs goed voor? Anders denken over onderwijs* (pp. 23-45). Damon.
- Kieskompas. (2023). *Politiek spectrum voor de Tweede Kamerverkiezingen in Nederland in 2023*.
- Levin, H., & Belfield, C. (2003). The marketplace in education. *Review of Research in Education*, 27(1), 183–219. <https://doi.org/10.3102/0091732X027001183>.
- Mentink, D., Vermeulen, B., & Zoontjens, P. (2021). Commentaar op artikel 23 Grondwet. In G. Leenknecht, E. Janse de Jong & E. Hirsch Ballin (red.), *Commentaar en Context Uitleg van de grondwet*. Boom Juridisch.
<https://www.nederlandrechtsstaat.nl/grondwet/>
- Metry, D., Zamour, H., & Zwart, T. (2020). *Burgerschapsverklaring Scholen*. VGS.
<https://www.vgs.nl/app/uploads/2020/11/Burgerschapsonderwijs-wetgevingsoverleg.pdf>
- Miedema, S., & De Ruyter, D. (1999). Onderwijsvrijheid: Een groot pedagogisch goed. *Pedagogisch Tijdschrift*, 24(1), 17–33.

- Miedema, S., & Bertram-Troost, G. (2008). Democratic citizenship and religious education: Challenges and perspectives for schools in The Netherlands. *British Journal of Religious Education*, 30(2), 123–132. <https://doi.org/10.1080/01416200701830970>.
- Ministerie van OCW. (2015). *Meer ruimte voor nieuwe scholen: naar een moderne interpretatie van artikel 23 (Kamerstuk 31 135 Nr. 53)*. Tweede Kamer der Staten Generaal.
- NRC Handelsblad. (2021). Dino's en korte rokjes worden uit de schoolboeken geweerd. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd van: <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/10/08/dinos-en-korte-rokjes-woorden-uit-de-schoolboeken-geweerd-a4061168>.
- Onderwijsraad. (2012). *Artikel 23 Grondwet in maatschappelijk perspectief*. Onderwijsraad.
- Onderwijsraad. (2019). *Onderwijsvrijheid en overheidszorg: Spanning in artikel 23*. Onderwijsraad.
- Onderwijsraad. (2021). *Grenzen stellen, ruimte laten: Artikel 23 Grondwet in het licht van de democratische rechtsstaat*. Onderwijsraad.
- Van der Steen, M., Schulz, M., Chin-A-Fat, N., & Van Twist, M. (2016). *De som en de delen: In gesprek over systeemverantwoordelijkheid*. NSOB. <https://www.nsob.nl/denktank/overzicht-van-publicaties/de-som-der-delen>
- Vogels, R., Turkenburg, M., & Herweijer, L. (2021). *Samen of gescheiden naar school: De betekenis van sociale scheiding en ontmoeting in het voortgezet onderwijs*. SCP.

Bijlage A: Vergelijking steekproef- en populatiekenmerken

Tabel A1. Leeftijd steekproef in vergelijking met Nederlandse bevolking

Leeftijd	Steekproef		Nederland		Verskil
	n	Procent	N	Procent	
18 tot 35 jaar	284	19,4%	4222162	28,8%	-9,3%
36 tot 45 jaar	205	14,0%	2187525	14,9%	-0,9%
46 tot 55 jaar	218	14,9%	2339721	16,0%	-1,0%
56 tot 65 jaar	383	26,2%	2435090	16,6%	9,6%
66 jaar en ouder	371	25,4%	3481715	23,7%	1,7%

Noot. CBS gegevens van 2024.

Tabel A2. Aantal kinderen per respondent in vergelijking met Nederlandse bevolking

Aantal kinderen	Steekproef		Nederland		Verskil
	n	Procent	N	Procent	
Zonder kinderen	569	38,9%	5726066	68,4%	-29,4%
1 kind	189	12,9%	1160661	13,9%	-0,9%
2 kinderen	468	32,0%	1075091	12,8%	19,2%
3 of meer kinderen	235	16,1%	412182	4,9%	11,2%

Noot. CBS gegevens van 2024. Aantallen voor Nederland zijn aantallen huishoudens.

Tabel A3. Provincie waarin respondenten woonachtig zijn in vergelijking met Nederlandse bevolking

Provincie	Steekproef		Nederland		Verskil
	n	Procent	N	Procent	
Groningen	66	4,5%	601347	3,4%	1,2%
Fryslân	35	2,4%	661904	3,7%	-1,3%
Drenthe	47	3,2%	504129	2,8%	0,4%
Overijssel	114	7,8%	1189033	6,6%	1,2%
Flevoland	31	2,1%	450826	2,5%	-0,4%
Gelderland	174	11,9%	2149071	12,0%	-0,1%
Utrecht	126	8,6%	1400057	7,8%	0,8%
Noord-Holland	185	12,7%	2976487	16,6%	-3,9%
Zuid-Holland	336	23,0%	3840460	21,4%	1,6%
Zeeland	48	3,3%	391634	2,2%	1,1%
Noord-Brabant	206	14,1%	2644739	14,7%	-0,6%
Limburg	93	6,4%	1133255	6,3%	0,0%

Noot. CBS gegevens van 2024.

Tabel A4. Opleidingsniveau steekproef in vergelijking met Nederlandse bevolking

Opleidingsniveau	Steekproef		Nederland		Verskil
	n	Procent	N	Procent	
Hbo of wo	674	46,1%	4913000	39,0%	7,2%
Anders	787	53,9%	7700000	61,0%	-7,2%

Noot. CBS gegevens van 2024. Aantallen voor Nederland zijn voor leeftijd 25-90 jaar op basis van hoogst behaald diploma. Voor de steekproef zijn hbo- of wo-studenten meegeteld als 'hbo of wo'.

Tabel A5. Stemgedrag Tweede Kamer verkiezingen 22 november 2023

Politieke partij	Steekproef		Nederland		Verschil
	n	Procent	N	Procent	
VVD	183	14,0%	1589519	15,2%	-1,2%
D66	104	7,9%	656292	6,3%	1,7%
GroenLinks / Partij van de Arbeid	279	21,3%	1643073	15,7%	5,6%
PVV (Partij voor de Vrijheid)	185	14,1%	2450878	23,4%	-9,3%
CDA	47	3,6%	345822	3,3%	0,3%
SP (Socialistische Partij)	59	4,5%	328225	3,1%	1,4%
Forum voor Democratie	16	1,2%	232963	2,2%	-1,0%
Partij voor de Dieren	41	3,1%	235148	2,2%	0,9%
ChristenUnie	45	3,4%	212532	2,0%	1,4%
Volt	40	3,1%	178802	1,7%	1,3%
JA21	11	0,8%	71345	0,7%	0,2%
Staatkundig Gereformeerde Partij	59	4,5%	217270	2,1%	2,4%
DENK	5	0,4%	246765	2,4%	-2,0%
50PLUS	6	0,5%	51043	0,5%	0,0%
BBB	48	3,7%	485551	4,6%	-1,0%
BIJ1	6	0,5%	44253	0,4%	0,0%
Piratenpartij – De Groenen	3	0,2%	9117	0,1%	0,1%
BVNL / Groep Van Haga	6	0,5%	52913	0,5%	0,0%
Nieuw Sociaal Contract	162	12,4%	1343287	12,8%	-0,5%
Splinter	2	0,2%	12838	0,1%	0,0%
LP (Libertaire Partij)	0	0,0%	4152	0,0%	0,0%
LEF – Voor de Nieuwe Generatie	1	0,1%	5122	0,0%	0,0%
Samen voor Nederland	0	0,0%	5325	0,1%	-0,1%
Nederland met een PLAN	0	0,0%	5487	0,1%	-0,1%
PartijvdSport	0	0,0%	3966	0,0%	0,0%
Politieke Partij voor Basisinkomen	0	0,0%	1038	0,0%	0,0%
Blanco / ongeldig	2	0,2%	42477	0,4%	-0,3%

Noot. Gegevens afkomstig uit Proces-verbaal van de uitslag van de verkiezing van de Tweede Kamer der Staten-Generaal zoals gepubliceerd in de Staatscourant d.d. 24 januari 2024.

Tabel A6. Stemgedrag Tweede Kamer verkiezingen 22 november 2023

Politieke partij	Steekproef		Nederland		Verschil
	n	Procent	N	Procent	
Progressief	579	44,7%	3545090	34,3%	10,4%
Conservatief	717	55,3%	6789548	65,7%	-10,4%

Noot. Gegevens afkomstig uit Proces-verbaal van de uitslag van de verkiezing van de Tweede Kamer der Staten-Generaal zoals gepubliceerd in de Staatscourant d.d. 24 januari 2024. Indeling gebaseerd op Kieskompas (2023): Progressief omvat de partijen BIJ1, Partij voor de Dieren, Volt, GroenLinks/PvdA, D66, Denk, SP en ChristenUnie, conservatief omvat de partijen NSC, CDA, VVD, SGP, BBB, PVV, FvD, JA21 en BVNL.

Tabel A7. Migratieachtergrond steekproef in vergelijking met Nederlandse bevolking

Migratieachtergrond	Steekproef		Nederland		Verskil
	n	Procent	N	Procent	
Nederlandse achtergrond	1267	89,9%	10459554	72,1%	17,8%
Europa (exclusief Nederland)	51	3,6%	1490571	9,3%	-5,7%
Turkije	26	1,8%	328399	2,5%	-0,7%
Marokko	7	0,5%	286459	2,4%	-1,9%
Suriname	8	0,6%	296654	2,0%	-1,5%
Nederlandse Cariben	11	0,8%	128040	1,1%	-0,3%
Indonesië	8	0,6%	333101	2,0%	-1,4%
Ander niet-Europees land	31	2,2%	530077	8,5%	-6,3%

Noot. CBS gegevens van 31 december 2023 voor alle leeftijden. Migratieachtergrond op basis van eigen geboorteland, van moeder en van vader. Bij meerdere buitenlanden bepaalt allereerst geboorteland van persoon, dan van moeder en dan van vader de migratieachtergrond.

Tabel A8. Levensbeschouwing of geloofsovertuiging steekproef in vergelijking met Nederlandse bevolking

Levensbeschouwing of geloofsovertuiging	Steekproef		Nederland		Verskil
	n	Procent	N	Procent	
Geen geloofsovertuiging	830	56,8%		58%	-1,2%
Rooms-katholiek	238	16,3%		17%	-0,7%
Protestants	254	17,4%		13%	4,4%
Islamitisch	12	0,8%		6%	-5,2%
Anders	170	11,6%		6%	5,6%

Noot. CBS gegevens van 2023 personen in Nederland (vanaf 15 jaar) die zich tot een bepaalde kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering rekenen. Absolute aantallen niet gegeven in Statline. Respondenten in steekproef konden meerdere opties aankruisen waardoor totaal percentage in steekproef tot 103 procent komt.

Tabel A9. Frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten steekproef in vergelijking met Nederlandse bevolking

Frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten	Steekproef		Nederland		Verskil
	n	Procent	N	Procent	
Zelden of nooit	1111	76%		83%	-6,9%
Ten minste één keer per jaar	152	10%		5%	5,4%
Ten minste één keer per maand	56	4%		5%	-1,2%
Ten minste één keer per week	141	10%		7%	2,7%

Noot. CBS gegevens van 2023 voor personen in Nederland (vanaf 15 jaar) die zich tot een bepaalde kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering rekenen. Absolute aantallen niet gegeven in Statline.

Bijlage B: Resultaten regressieanalyses

Tabel B1. Resultaten regressieanalyse Opvattingen van burgers over wenselijkheid van wetten ten behoeve van gelijkheid in het onderwijs

	Coëfficiënt	Std.fout	t-waarde	p-waarde
Intercept	4,006	0,042	94,276	<0,001
<i>Leeftijd</i>				
18-35 jaar*	0			
36-45 jaar	0,019	0,049	0,395	0,693
46-55 jaar	0,094	0,050	1,891	0,059
56-65 jaar	0,157	0,045	3,491	<0,001
66 jaar en ouder	0,178	0,047	3,756	<0,001
<i>Kinderen</i>				
Geen kinderen*	0			
1 kind	-0,058	0,045	-1,288	0,198
2 kinderen	-0,043	0,036	-1,192	0,233
3 of meer kinderen	-0,063	0,045	-1,393	0,164
<i>Woonplaats</i>				
Buiten de Randstad*	0			
Randstad	0,055	0,028	1,969	0,049
<i>Opleidingsachtergrond</i>				
Anders*	0			
Hbo/wo	0,232	0,029	7,919	<0,001
<i>Politieke voorkeur</i>				
Conservatief*	0			
Progressief	0,377	0,031	12,266	<0,001
Anders	0,141	0,053	2,660	0,008
<i>Culturele achtergrond</i>				
Nederlands*	0			
Migratieachtergrond	-0,068	0,046	-1,459	0,145
Onbekend	0,259	0,168	1,538	0,124
<i>Geloofsovertuiging</i>				
Geen geloof*	0			
Protestant	-0,139	0,050	-2,804	0,005
Katholiek	-0,074	0,046	-1,613	0,107
Anders	-0,123	0,054	-2,304	0,021
Onbekend	-0,462	0,147	-3,147	0,002
<i>Frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten</i>				
Zelden of nooit*	0			
Ten minste één keer per jaar	-0,070	0,049	-1,415	0,157
Ten minste één keer per maand	-0,234	0,077	-3,049	0,002
Ten minste één keer per week	-0,717	0,059	-12,129	<0,001

Noot. * is referentiecategorie. $R^2 = 0,331$

Tabel B2. Resultaten regressieanalyse Opvattingen van burgers over de wenselijkheid van vrijheden van bijzondere scholen met een religieuze grondslag

	Coëfficiënt	Std.fout	t-waarde	p-waarde
Intercept	2,309	0,062	37,424	<0,001
<i>Leeftijd</i>				
18-35 jaar*	0			
36-45 jaar	-0,056	0,072	-0,786	0,432
46-55 jaar	-0,230	0,072	-3,175	0,002
56-65 jaar	-0,269	0,065	-4,127	<0,001
66 jaar en ouder	-0,340	0,069	-4,956	<0,001
<i>Kinderen</i>				
Geen kinderen*	0			
1 kind	0,012	0,066	0,179	0,858
2 kinderen	0,091	0,052	1,745	0,081
3 of meer kinderen	0,126	0,065	1,933	0,053
<i>Woonplaats</i>				
Buiten de Randstad*	0			
Randstad	0,019	0,040	0,472	0,637
<i>Opleidingsachtergrond</i>				
Anders*	0			
Hbo/wo	-0,112	0,043	-2,624	0,009
<i>Politieke voorkeur</i>				
Conservatief*	0			
Progressief	-0,257	0,045	-5,749	<0,001
Anders	-0,099	0,077	-1,283	0,200
<i>Culturele achtergrond</i>				
Nederlands*	0			
Migratieachtergrond	0,099	0,067	1,472	0,141
Onbekend	-0,118	0,245	-0,483	0,629
<i>Geloofsovertuiging</i>				
Geen geloof*	0			
Protestant	0,499	0,072	6,943	<0,001
Katholiek	0,179	0,067	2,680	0,007
Anders	0,149	0,078	1,917	0,055
Onbekend	0,304	0,213	1,427	0,154
<i>Frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten</i>				
Zelden of nooit*	0			
Ten minste één keer per jaar	0,102	0,072	1,417	0,157
Ten minste één keer per maand	0,371	0,111	3,334	<0,001
Ten minste één keer per week	1,363	0,086	15,885	<0,001

Noot. * is referentiecategorie. $R^2 = 0,373$

Tabel B3. Resultaten regressieanalyse Opvattingen van burgers over de wenselijkheid van openbare scholen

	Coëfficiënt	Std.fout	t-waarde	p-waarde
Intercept	4,198	0,047	89,447	<0,001
<i>Leeftijd</i>				
18-35 jaar*	0			
36-45 jaar	0,008	0,055	0,145	0,884
46-55 jaar	0,071	0,055	1,293	0,196
56-65 jaar	0,164	0,050	3,311	<0,001
66 jaar en ouder	0,288	0,052	5,504	<0,001
<i>Kinderen</i>				
Geen kinderen*	0			
1 kind	-0,118	0,050	-2,352	0,019
2 kinderen	-0,120	0,040	-3,004	0,003
3 of meer kinderen	-0,162	0,050	-3,256	0,001
<i>Woonplaats</i>				
Buiten de Randstad*	0			
Randstad	-0,026	0,031	-0,854	0,393
<i>Opleidingsachtergrond</i>				
Anders*	0			
Hbo/wo	0,111	0,032	3,433	<0,001
<i>Politieke voorkeur</i>				
Conservatief*	0			
Progressief	0,155	0,034	4,551	<0,001
Anders	0,033	0,059	0,558	0,577
<i>Culturele achtergrond</i>				
Nederlands*	0			
Migratieachtergrond	-0,003	0,051	-0,051	0,959
Onbekend	0,258	0,186	1,388	0,165
<i>Geloofsovertuiging</i>				
Geen geloof*	0			
Protestant	-0,445	0,055	-8,121	<0,001
Katholiek	-0,232	0,051	-4,564	<0,001
Anders	-0,081	0,059	-1,376	0,169
Onbekend	-0,384	0,162	-2,366	0,018
<i>Frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten</i>				
Zelden of nooit*	0			
Ten minste één keer per jaar	-0,192	0,055	-3,516	<0,001
Ten minste één keer per maand	-0,400	0,085	-4,723	<0,001
Ten minste één keer per week	-0,857	0,065	-13,129	<0,001

Noot. * is referentiecategorie. $R^2 = 0,358$

Tabel B4. Resultaten regressieanalyse Opvattingen van burgers over de wenselijkheid van bijzonder scholen

	Coëfficiënt	Std.fout	t-waarde	p-waarde
Intercept	2,475	0,067	36,774	<0,001
<i>Leeftijd</i>				
18-35 jaar*	0			
36-45 jaar	-0,099	0,078	-1,261	0,208
46-55 jaar	-0,206	0,079	-2,610	0,009
56-65 jaar	-0,301	0,071	-4,233	<0,001
66 jaar en ouder	-0,361	0,075	-4,814	<0,001
<i>Kinderen</i>				
Geen kinderen*	0			
1 kind	-0,017	0,072	-0,240	0,811
2 kinderen	0,119	0,057	2,084	0,037
3 of meer kinderen	0,098	0,071	1,376	0,169
<i>Woonplaats</i>				
Buiten de Randstad*	0			
Randstad	0,064	0,044	1,452	0,147
<i>Opleidingsachtergrond</i>				
Anders*	0			
Hbo/wo	-0,097	0,046	-2,084	0,037
<i>Politieke voorkeur</i>				
Conservatief*	0			
Progressief	-0,126	0,049	-2,590	0,010
Anders	0,067	0,084	0,792	0,428
<i>Culturele achtergrond</i>				
Nederlands*	0			
Migratieachtergrond	-0,027	0,073	-0,369	0,712
Onbekend	-0,238	0,267	-0,893	0,372
<i>Geloofsovertuiging</i>				
Geen geloof*	0			
Protestant	0,669	0,078	8,531	<0,001
Katholiek	0,228	0,073	3,131	0,002
Anders	0,192	0,085	2,263	0,024
Onbekend	0,312	0,233	1,343	0,180
<i>Frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten</i>				
Zelden of nooit*	0			
Ten minste één keer per jaar	0,068	0,078	0,865	0,387
Ten minste één keer per maand	0,442	0,121	3,646	<0,001
Ten minste één keer per week	1,235	0,094	13,200	<0,001

Noot. * is referentiecategorie. $R^2 = 0,336$

Tabel B5. Resultaten regressieanalyse Opvattingen van burgers over de wenselijkheid van vernieuwingsonderwijs

	Coëfficiënt	Std.fout	t-waarde	p-waarde
Intercept	3,460	0,063	54,629	<0,001
<i>Leeftijd</i>				
18-35 jaar*	0			
36-45 jaar	-0,099	0,074	-1,341	0,180
46-55 jaar	-0,308	0,074	-4,143	<0,001
56-65 jaar	-0,226	0,067	-3,373	<0,001
66 jaar en ouder	-0,285	0,071	-4,035	<0,001
<i>Kinderen</i>				
Geen kinderen*	0			
1 kind	0,168	0,068	2,490	0,013
2 kinderen	0,233	0,054	4,337	<0,001
3 of meer kinderen	0,172	0,067	2,568	0,010
<i>Woonplaats</i>				
Buiten de Randstad*	0			
Randstad	0,111	0,041	2,698	0,007
<i>Opleidingsachtergrond</i>				
Anders*	0			
Hbo/wo	0,137	0,044	3,131	0,002
<i>Politieke voorkeur</i>				
Conservatief*	0			
Progressief	0,319	0,046	6,952	<0,001
Anders	0,158	0,079	2,000	0,046
<i>Culturele achtergrond</i>				
Nederlands*	0			
Migratieachtergrond	-0,003	0,069	-0,049	0,961
Onbekend	0,115	0,251	0,458	0,647
<i>Geloofsovertuiging</i>				
Geen geloof*	0			
Protestant	-0,008	0,074	-0,109	0,913
Katholiek	-0,059	0,069	-0,853	0,394
Anders	0,148	0,080	1,855	0,064
Onbekend	-0,058	0,219	-0,266	0,790
<i>Frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten</i>				
Zelden of nooit*	0			
Ten minste één keer per jaar	0,000	0,074	0,000	1,000
Ten minste één keer per maand	0,143	0,114	1,253	0,210
Ten minste één keer per week	-0,020	0,088	-0,230	0,818

Noot. * is referentiecategorie. $R^2 = 0,088$

Tabel B6. Resultaten regressieanalyse Opvattingen over de pedagogische rol van openbare scholen

	Coëfficiënt	Std.fout	t-waarde	p-waarde
Intercept	4,283	0,047	90,493	<0,001
<i>Leeftijd</i>				
18-35 jaar*	0			
36-45 jaar	-0,032	0,055	-0,590	0,555
46-55 jaar	0,003	0,056	0,056	0,955
56-65 jaar	0,099	0,050	1,982	0,048
66 jaar en ouder	0,163	0,053	3,086	0,002
<i>Kinderen</i>				
Geen kinderen*	0			
1 kind	0,039	0,050	0,767	0,443
2 kinderen	0,016	0,040	0,391	0,696
3 of meer kinderen	-0,025	0,050	-0,490	0,624
<i>Woonplaats</i>				
Buiten de Randstad*	0			
Randstad	0,006	0,031	0,201	0,840
<i>Opleidingsachtergrond</i>				
Anders*	0			
Hbo/wo	0,056	0,033	1,729	0,084
<i>Politieke voorkeur</i>				
Conservatief*	0			
Progressief	-0,005	0,052	-0,096	0,923
Anders	0,212	0,188	1,129	0,259
<i>Culturele achtergrond</i>				
Nederlands*	0			
Migratieachtergrond	-0,010	0,052	-0,203	0,839
Onbekend	0,197	0,188	1,050	0,294
<i>Geloofsovertuiging</i>				
Geen geloof*	0			
Protestant	-0,087	0,055	-1,577	0,115
Katholiek	-0,084	0,051	-1,641	0,101
Anders	-0,026	0,060	-0,441	0,659
Onbekend	-0,330	0,164	-2,017	0,044
<i>Frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten</i>				
Zelden of nooit*	0			
Ten minste één keer per jaar	0,023	0,055	0,426	0,670
Ten minste één keer per maand	-0,150	0,085	-1,763	0,078
Ten minste één keer per week	-0,434	0,066	-6,595	<0,001

Noot. * is referentiecategorie. $R^2 = 0,140$

Tabel B7. Resultaten regressieanalyse Opvattingen over de pedagogische rol van bijzondere scholen

	Coëfficiënt	Std.fout	t-waarde	p-waarde
Intercept	2,566	0,071	36,101	<0,001
<i>Leeftijd</i>				
18-35 jaar*	0			
36-45 jaar	-0,194	0,083	-2,346	0,019
46-55 jaar	-0,315	0,083	-3,777	<0,001
56-65 jaar	-0,395	0,075	-5,257	<0,001
66 jaar en ouder	-0,394	0,079	-4,981	<0,001
<i>Kinderen</i>				
Geen kinderen*	0			
1 kind	0,127	0,076	1,671	0,095
2 kinderen	0,051	0,060	0,837	0,403
3 of meer kinderen	0,069	0,075	0,915	0,360
<i>Woonplaats</i>				
Buiten de Randstad*	0			
Randstad	0,019	0,046	0,420	0,674
<i>Opleidingsachtergrond</i>				
Anders*	0			
Hbo/wo	-0,341	0,049	-6,968	<0,001
<i>Politieke voorkeur</i>				
Conservatief*	0			
Progressief	-0,255	0,051	-4,961	<0,001
Anders	0,058	0,089	0,656	0,512
<i>Culturele achtergrond</i>				
Nederlands*	0			
Migratieachtergrond	0,045	0,077	0,586	0,558
Onbekend	-0,366	0,282	-1,297	0,195
<i>Geloofsovertuiging</i>				
Geen geloof*	0			
Protestant	0,612	0,083	7,388	<0,001
Katholiek	0,304	0,077	3,953	<0,001
Anders	0,056	0,090	0,625	0,532
Onbekend	0,467	0,246	1,899	0,058
<i>Frequentie bijwonen geloofsbijeenkomsten</i>				
Zelden of nooit*	0			
Ten minste één keer per jaar	0,135	0,083	1,637	0,102
Ten minste één keer per maand	0,457	0,128	3,571	<0,001
Ten minste één keer per week	1,211	0,099	12,253	<0,001

Noot. * is referentiecategorie. $R^2 = 0,329$